

Nataša Golob

Srednjeveški pergamentni fragmenti v knjižnih vezavah

GOLOB Nataša, ddr., zasl. prof., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za umetnostno zgodovino, SI – 1000 Ljubljana; Aškerčeva 2; natasa.golob@ff.uni-lj.si

Srednjeveški pergamentni fragmenti v knjižnih vezavah

Zgodovinski časopis, Ljubljana 71/2017 (155), št. 1-2, str. 70–104, cit. 83

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Pergamentni preostanki rokopisov so zlasti po uveljavitvi tiska naglo postali material, ki so ga s pridom uporabljali knjigovezi, vedoč, da gre za trpežen material, ki je bil poceni, lahek in v knjigoveškem postopku nezahteven. Članek predstavlja nekaj skupin fragmentov, ki v svoji okrnjenosti kažejo poleg svojih osnovnih danosti (čas in kraj nastanka, vsebina ipd.) tudi dokumentarni pomen: obravnavane skupine vezav zrcalijo nekatera sociološka okolja in jih je možno povezati z izpričanimi ljubljanskimi knjigovezi in slovenskimi lokalitetami, nekaj pozornosti je namenjene tudi razlagi knjigoveških postopkov.

Ključne besede: srednjeveški rokopisi, listine, fragmenti, knjigoveške strukture, mehke vezave

GOLOB Nataša, PhD, Professor Emerita, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of Art History, SI – 1000 Ljubljana, Aškerčeva 2; natasa.golob@ff.uni-lj.si

Mediaeval Parchment Fragments in Bookbindings

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 71/2017 (155), No. 1-2, pp. 70–104, 83 notes

Language (Sn. (En., Sn., En.)

Remnants of parchment manuscripts were swiftly turned into material put in good use by bookbinders, particularly so after the spread of printing, knowing that the material at hand was cheap, lightweight and undemanding in terms of the bookbinding process. The article presents several groups of fragments, which in their incompleteness along with their most basic features (time and place of production, table of contents, etc.) showcase also their documentary importance; groups of bindings in question mirror several sociological environments and can be associated with bookbinders attested in Ljubljana and other Slovene locations; additionally, attention has been paid to the bookbinding process itself.

Key words: mediaeval manuscripts, documents, fragments, bookbinding structures, limp binding

Izhodišče

Za zdaj še ni pripravljen sistematičen popis srednjeveških rokopisnih fragmentov, ki so najpogosteje ostali sestavni deli knjižnih vezav in jih je najti v knjižnicah in arhivih v Sloveniji. So le občasne omembe in nekaj člankov,¹ na fragmente pa sem naletela – tako kot mnogi kolegi – med raziskovanjem kakšnega drugega problema. Vsaka naloga ima svoje cilje; fragmenti so se pokazali kot pogosta knjižna sestavina v procesu popisovanja rokopisov, prvotiskov, slikarskega okrasa, izbrane samostanske knjižnice ali priprav na tematsko razstavo,² tako da so bili fragmenti dodatek, ki ga pri zastavljenem delu nisem postavljala v ospredje. Velikokrat so bili presenečenje in razlog za razglabljanje o tem, kakšen je bil prvotni kodeks, saj si je iz največkrat skopih informacij, ki jih kaže neki rokopisni folij v vezavi, težko ustvariti trdno mnenje o nekdanji celoti. V raziskovalni praksi se velikokrat izkaže, da fragmenti obtičijo na nikogaršnjem teritoriju, saj niso več sestavina rokopisne celote, vendar so vedno objekti, ki zahtevajo poglobljeno pozornost. V takih trenutkih sem v procesu priprav na načrtovani katalog fragmentov želela poleg kodikoloških lastnosti ugotoviti vsebino in avtorja besedila na fragmentu, ki se je kot knjigoveška makulatura³ znašel v strukturi neke knjige, zapisala sem si vsebino oz. naslov nosilca, zanimalo me je, ali je mogoče vzpostaviti razmerje

¹ Kolikor vem sta sistematični predstavitvi večjega sklopa fragmentov – bodisi še vedno kot sestavin vezav ali že snetih – samo članka, ki se nanašata na fragmente v arhivu župnijske cerkve sv. Jurija v Piranu in približno polovice evidentiranih fragmentov v vezavah knjig v Semeniški knjižnici v Ljubljani. Kratko razmišljanje o fragmentih v vezavah NUK sta zapisali Sonja Svoljšak in Urša Kocjan. Gl. Golob, Piran, župnijski arhiv, str. 136–146; Golob, Semeniška knjižnica, str. 133–160; Svoljšak-Kocjan, Zgodnje novoveško recikliranje, str. 6–7.

² Golob, *Manuscripta. Knjižno slikarstvo*; zaradi kakovosti sem na razstavo uvrstila fragment Ermenrichovega lekcionarja (str. 182–185), fragment češke biblije (str. 186–189) in fragment risbe iz – domnevno – skicirke (str. 190–193).

³ Termin »Makulaturforschung« – raziskovanje knjigoveških makulatur – je že leta 1908 uporabil Konrad Haebler v časopisu *Zentralblatt für Bibliothekswesen*, 25, 535–544. Navajam po posredni informaciji: Smith, Preface, str. XII. – Termin makulatura je izpeljan iz latinske besede *macula*, madež, in ima glede na stroko različne pomenske odenke. V medievistiki in posebej kodikoloških analizah je s to besedo mišljen del rokopisne ali tiskane knjige, ki je v nekem trenutku obveljala za nepotrebno, pogrešljivo in so jo izločili iz arhiva ali knjižnice. Vseeno pa so liste ali samo dele listov uporabili za različne okrepiteve (npr. orgelska skrinja v cerkvi v Vitanju je polepljena s številnimi pergamentnimi makulaturami), v knjigoveštvu pa so zlasti pergamentne liste uporabili za okrepiteve v veznikih, za polepljanje mehanskih poškodb, za prevleke platnic, en list ali zlepeke več listov so uporabili kot polnilo v platnicah.

med srednjeveškim skriptorijem, od koder izvira pergamentni fragment, in krajem tiskanja nosilca, ali je v nosilcih in na knjigoveški makulaturi najti ekslibrise in pripise,⁴ posledično pa tudi, ali vsi podatki karkoli povedo o prvem lastniku, o razlogih za pridobitev knjige in o značaju njegove knjižnice.

Napačno pa je, da sem malo pozornosti namenila strukturam vezav, ki so najpogosteje novoveške. Šele zaokroževanje knjižnih skupin s fragmenti kot sestavinami novoveških vezav, pri katerih sem lahko ugotovila enake ali podobne rokodelske odločitve, so mi pokazale, da se je mogoče približati kakšnemu knjigovezu, nekatere – vsaj ljubljanske – mojstre celo poznamo po imenih.⁵ Hkrati pa je treba vnaprej opomniti, da je vsak knjigovez obvladal različne knjigoveške tehnike, trde in mehke vezave, vezave v pergament, v platnice s polnilom ali brez jedra, s preklopi, s pregibi platnic, z okrogljenimi hrbtišči ali ravnimi, z zunanjimi – dolgimi ali verižičastimi – šivi na hrbtišču, s podloženimi, skritimi ali pretaknjnimi vezicami, z gostimi obšivi vezic ali obšivi »na ribjo kost«, z avtentičnimi kapitali, ki imajo svojo strukturno funkcijo učvrstitve knjižnih leg oz. pol, ali pa z lepimi kapitali iz pisanih niti, ki so našiti ali prilepljeni in so zgolj zunanji okras, s pozlačenimi ali obrizganimi, poslikanimi ali cizeliranimi obrezami, vsakovrstnimi načini zapiranja itd. Torej: v nadaljevanju sta opisani dve skupini vezav in pri obeh sem kot predlog napisala imeni ljubljanskih knjigovezov. A ne smemo se slepiti, da predlagani atribuciji tudi zaokrožujeta rokodelsko znanje imenovanih ljubljanskih mojstrov: daleč od tega, da bi v tem videli že značilnosti delovne prakse, nikaar njihovih opusov. Obravnavane vezave jemljem kot materialni dokaz nekega tipa knjigoveške prakse v tem ali onem desetletju. V resnici so naslednji primeri zlasti opozorilo, da se nam prek vezav odpira samo ozek pramen pogledov: vezave so lahko razlog za razmislek o sodelovanju teh mojstrov v gospodarskem, finančnem in kulturnem življenju mest. A to bi bila povsem drugam usmerjena raziskava.

Mislim, da o približno takem sestavu informacij, kot sem ga navedla v zgornjem odstavku, razmišlja večina popisovalcev fragmentov. Čim pa se poglobimo v sistematično evidentiranje, se vsak sklop informacij (kodikološke in strukturne danosti, vsebine, lastniki, zgodovinski okvir itd.) razveja v mnogo podrobnejših alinej, ki so za splošno informacijo v slogu »kje je kaj in zakaj« videti odveč, za raziskavo, osredinjeno na knjigoveške makulature, pa ne. Ker za slovenske razmere ne morem navesti ustrezno detajlirane študije, naj opozorim na razpravo Nicholasa Pickwoada. Nastala je kot analiza vezav, kakršne so se ohranile v knjižni zbirki Ramey (sedaj v Pierpont Morgan Library); v tej razpravi je navedel, da je popis vsake obravnavane trde vezave vseboval 222 alinej, vsake mehke vezave pa 135.⁶ Tega ogromnega seznama upoštevanih podatkov in sistema popisanih prvin v navedeni študiji ni objavil in nedvomno bi bilo imenitno vedeti, katere detajle je zajel in iz njih presejal ovrednotenje knjigoveških prvin. O alinejah v Pickwoadovi dokumentaciji si lahko ustvarimo le posredni vtis; besedilo je tako rekoč résumé večmesečnega dela vrhunskega raziskovalca, poznavalca in strokovnjaka, ki se

⁴ Prim. lastniški zaznamek na fragmentu Teodozijevega zakonika, slika 8.

⁵ Dular, *Živeti od knjig*, str. 84–86.

⁶ Pickwoad, *The Interpretation*, str. 210.

vse življenje ukvarja zlasti s knjigoveškimi dilemami. Njegova študija temelji na sklopu 359 pretežno renesančnih knjižnih vezav in je specifična v svoji zgodovinski rasti, francoskem okolju in vsebinskih danostih. Pickwoadove informacije so merodajne kot zrcalo poglobljenega raziskovanja, ki je osredotočeno na dano zbirko, na primer plemiške knjižnice družine Ramey. Lahko jih vzamem kot napotilo, na kaj je treba biti pozoren, vendar z jasno zavestjo, da je gradivo iz sleherne zbirke, zasebne/institucionalne knjižnice ali arhiva nujno potrjeno svojim posebnostim.

V Sloveniji ni niti ene zbirke knjig, kjer bi lahko pričakovali enotno pravilo glede uporabe makulatur v vezavah, kar pomeni, da ni nikjer ugotovljeno, da so vse vezave delo lokalnega knjigoveza in da gre za naročilo, ki je bilo uresničeno v krajšem obdobju, vsekakor ne daljšem od treh desetletij. Zagonetnost fragmenta v vezavi, ki se je ohranila in nam tako tudi nosilec fragmenta posreduje nekatere zgodovinske podatke, je ena plat v popisovanju preostankov srednjeveških rokopisov, najslabši pa so občutki, ko imam pred seboj fragment, ki je snet z neke knjižne celote, nikjer pa ni niti besede o tem, v kateri knjigi je tvoril strukturni del knjigoveške celote in kakšna je zgodovina fragmenta do trenutka, ko ga zagledam sterilno ločenega v (brezkislinski?) mapi.

Vsak fragment je vreden pozornosti in lahko dopolni nekatera starejša mnenja, ugibanja ali zmote. Nazoren primer take »zgovornosti« je fragment, kjer je zgolj risba moškega, gospoda s knjigo. Pergamentni kos je v Gradualu kartuzijanske liturgije (NUK, Ms 22) služil kot okrepitev hrbitišča: nalepljen je bil čez povezane lege, poprek čez figuro tečejo temne lise, ki so odtis konopljenih vezic, okoli katerih je knjigovez šival lege.⁷ Rokopis iz pozne romanike (z dodatki v gotiki) je bil (pre) vezan v lesene platnice s prevleko iz karminasto rdečega usnja (ki je obledelo v rožnato), kar je že po videzu značilno za vezave v notranjeavstrijskih krajih v 15. stoletju. Kosovo stališče,⁸ da gre za sodobne ali ne dosti poznejše platnice, kot je romanski knjižni blok, je mogoče dokumentirano popraviti prav s pomočjo tega fragmenta. Risba, odstrižek lista iz kakšne skicirke, že zaradi slogovnih kriterijev ne more biti datirana pred 1460/1465,⁹ to pa opozarja, da je treba vezavo tega pomembnega Graduala v resnici šteti za izdelek iztekajočega se 15. stoletja.¹⁰ Fragment je eden od elementov za datacijo vezave, drugi so strukturni podatki in estetske preference knjigoveza-naročnika-lastnika tega rokopisa ob koncu 15. stoletja.

V tem trenutku ni zame nobena slovenska knjižnica in noben arhiv zaključena in s popisom dokončana celota in mislim, da nikoli ne bo mogoče reči, da je delo popolnoma opravljeno. Obiskala sem jih kar precej, a tudi v pregledanih zbirkah lahko vedno znova pričakujemo, da se bo pojavil še kakšen fragment, celo v sorazmerno obvladljivih knjižnicah. A do knjig in gradiva imajo praviloma neposredni dostop samo zaposleni, čeprav sem hvaležna bibliotekarjem in vodstvom ustanov za doživeto

⁷ Golob, *Manuscripta. Knjižno slikarstvo*, str. 190–193.

⁸ Kos, *Srednjeveški rokopisi v Sloveniji*, str. 118.

⁹ Gl. *Cantica canticorum*, ok. 1460, Biblioteca Apostolica Vaticana, Cod. Pal. Lat. 143, prim. v.a.: *Biblioteca Palatina*, sl. E 16.7; oz. Weber, *Zeichen der Zeit*, s.v. *Cantica canticorum*, ok. 1465; Zürich, Zentralbibliothek, RP 102, str. 32–33.

¹⁰ Golob, *S črnolom in zlatom* (v tisku).

sodelovanje, prijateljsko odpiranje knjig, razumevanje raziskovalne nenasitnosti. Vendar sem se pri delu različno počutila, če sem iskala fragmente in jih katalogizirala v ne preveliki veliki (oz. majhni) knjižnici, ali pa sem delala v fondu, kjer je bilo treba v iskanju srednjeveških fragmentov pozorno pregledati nekaj tisoč knjižnih enot. – Zato se je moje razmišljanje marsikdaj ujelo z razpoloženjem, ki ga je Umberto Eco ubesedil v samogovoru Adsona iz Melka in je zapisan v romanu *Ime rože*: to je premikanje po brezkrainosti, tavanje z mnogimi vprašanji pred skorajda nemogočo nalogo, zaobjeti in doumeti celoto. Dilema se je vedno znova vračala k vprašanju, ali je mogoče sestaviti fragmente v logično zaporedje davno minulega dogajanja, v potek, ki je spremljal nastajanje različnih knjižnih enot v dveh časovnih plasteh, najprej ob nastanku srednjeveškega rokopisa in nato ob izdelavi novoveške vezave. Potrdilo se je pričakovanje, da popolnih odgovorov ni, so pa – kot sem pokazala na izbranem primeru fragmenta z risbo – kot deli knjigoveških struktur pripomogli k nekaterim razjasnitvam o zgodovinah knjig. V tem članku se osredotočam na tiste, ki so predvsem v ljubljanskih knjižnicah in arhivih, srečanja s fragmenti pa so mi zastavila tudi vprašanja o opusu nekaterih mojstrov oz. o slogu te ali one delavnice, ter kaj na drugi strani razberemo iz vezav, ki so nesporno izdelki iz krajev zunaj današnje Slovenije.

Tako kot je sleherni rokopis eden med mnogimi podobnimi in je hkrati enkratni, je isto treba reči za fragment, ki je v svoji fizični pomanjkljivosti vrhu vsega omejen skupek informacij. V nadaljevanju se ustavljam ob petih sklopih fragmentov, kjer je bil moj cilj, da pokažem njihove strukturne in vizualne lastnosti znotraj knjigoveške skupine. Zapis je najprej osredotočen na pergamentne prevleke, v katere je dal ljubljanski operoz Jurij Andrej Gladič obleči zvezke z zapisi predavanj na Dunaju (slika 1); zatem sem predstavila nekatere značilnosti vezav, ki jih je ljubljanski knjigovez opravil za kneza Wolfganga Engelberta Auersperga, prevleke pa so bifoliji iz rokopisnega misala s slikarskimi inicialami Stuchsovega mojstra (slika 2); tretji odlomek govori o »drugem« življenju rokopisov iz cistercijanskega samostana Stična in o tem, da so fragmenti pripomogli k identifikaciji dveh doslej neznanih rokopisov iz časa okoli 1180 (slika 3). Nekaj odstavkov je namenjenih predromanskim, posebej karolinškim fragmentom, ki so se ohranili kot makulature v tiskanih knjigah in so izdelki knjigovezov iz krajev onstran sedanjih slovenskih meja, a so z nami zgodovinsko in kulturno povezani (slika 5, 6). Ob zaključku se ustavljam ob prgišču mehkih vezav, ki imajo pergamentne folije za platnice, pri čemer so knjižni bloki povezani z »dolгими šivi« ali »veržicami« na zunanjščini hrbitišča (slika 7, 8, 9, 10).

Zvezki predavanj z dunajskega Jezuitskega kolegija

Neposredno ob stolnici sv. Nikolaja v Ljubljani stoji Semeniška knjižnica, ki je ni treba posebej predstavljati. Najstarejši del fonda zrcali interese učenih in darežljivih mož več generacij; na prvih straneh zbranih knjig je najti mnogo vpisov in podpisov lastnikov¹¹ in pozneje so se pridružile še novice s formulacijo

¹¹ Ellwein, *Die private Bibliothek*, str. 46–54.

Catalogo Bibliothecae Publicae Episcopalis Labacensis inscriptus. Pogled na police v pritličju je impresiven, ponekod stojijo knjige v dveh vrstah, večje, z rdečo signaturo so zadaj, spredaj pa knjige v majhnih formatih, kvartu ali oktavu s črno signaturo. Publikacije velikega formata so pretežno vezane v lesene platnice, usnje pa je praviloma okrašeno z okrasnimi pečatniki v baročnem slogu. Ker so me zanimale knjige, katerih knjigoveški sestavni deli so pergamentni fragmenti, sem bila hvaležna za dostop do skupine 18 študijskih knjig, ki so bile v zasebni lasti operoza Jurija Andreja Gladiča (1659–1725) in kažejo zaokroženo knjigoveško delo. V tem pogledu namreč izstopajo: v Semeniški knjižnici je v vezavah najti rokopisne fragmente iz povsem različnih rokopisov, pisanih v latinščini, nemščini in slovensko-hrvaškem narečju v glagolici. To se ujema z drugimi izkušnjami glede knjig in knjižnic na Kranjskem: le izjemoma je najti med makulaturami več folijev iz enega samega rokopisa.¹²

Gladičevi rokopisni zvezki (Ms 113 – Ms 130) imajo kartonaste platnice in so oviti v bifolije, pripadajočih trem različnim glasbenim rokopisom iz 14. stoletja.¹³ Predavanja, ki jih je poslušal na dunajskem Jezuitskem kolegiju v letih od 1678 do 1684 (letnice študijskih ciklov so namreč napisane na nekaterih notranjih straneh sprednjih platnic), so v zvezkih Ms 115 – Ms 130. Urejanje zapiskov je najbrž postoril kar sproti, ko je bil še živ spomin na profesorjevo govorno besedo, beležke je prenesel v odlično oblikovane latinske sestavke (s pogosto kaligrafiranimi naslovi), saj je vsebine potreboval za opravljanje izpitov. Da gre za čistopise, nastale v sklenjenem zaporedju let, se vidi tudi po pisavi, ki se je zlagoma nekoliko spreminjala, enako je – glede na predmete in rokopisne lege – tinta različnih odtenkov. Rokopisna zvezka Ms 113 in 114 pa sta bila v lasti Janeza Jerneja Gladiča, ki se je podpisal v polju pod vsakokratno naslovno kartušo, le da je vezava sočasna s preostalimi zvezki.¹⁴

Razlage iz geografije, matematike z geometrijo in astronomijo so po potrebi opremljene z natančnimi perorisbami in tabelami,¹⁵ nekajkrat so na koncu besedil narisane fantazije na temo baročnih volut, poskusil se je tudi s kompozicijo celostranske naslovne kartuše:¹⁶ Gladič je bil iz slikarske družine, podedovano risarsko lahko roko in domiselnost pa je s pridom uporabil. Besedila iz teologije,

¹² A. Vizkelely navaja kumulativno vsoto fragmentov, ki jih obravnava v članku. Tako je pri skupini 409 fragmentov ugotovil, da jih od tega 382 izvira iz različnih rokopisov, to je 93,4 %, le za 6,6 % fragmentov pa je mogoče trditi, da so bili del istega rokopisa. Vizkelely, Regionale Rezeptionsgeschichte, str. 71–75.

¹³ Fragmenti tipa A (Ms 113, 114 in 121): verjetne dimenzije glasbenega rokopisa so (vsaj) 366 x 220 mm; fragmenti tipa B (Ms 115, 116, 117, 118, 119, 120, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129 in 130): vsaj 393 x 260 mm; fragment tipa C (Ms 123): vsaj 377 x (več kot) 236 mm.

¹⁴ Platnice Ms 121 so prevlečene s fragmentom istega rokopisa kot Ms 113 in 114; na prvi strani Ms 121 pa se je Jurij Andrej Gladič podpisal kot študent dunajskega Jezuitskega kolegija pri sv. Barbari in v kronogramu je zapisana letnica 1680.

¹⁵ Ms 120, ki vsebuje predavanja Aristotelove naravne filozofije (*Physica sublunaris*), ima poleg vključenih perorisb veliko prilepljenih in preganjenih listov, kjer je nazorno narisal mrk, gibanje nebesnih teles ipd.

¹⁶ Predlist v Ms 116 s predavanji logike ima na zgornjem in spodnjem robu narisane večkrat previt trak, osenčen s pikljanjem v oranžni barvi.

Slika 1: Ljubljana, Semeniška knjižnica, Ms 118: vezava Gladičevega zvezka s pergamentno prevleko, sestavljeno iz dveh fragmentov, pripadajočih istemu glasbenemu rokopisu.

Ljubljana, The Seminary Library, Ms 118: binding of Glavič's booklet with parchment jacket made of two fragments of once a single musical manuscript.

kanonskega prava itd. so se vinjetam in drugemu okrasju zvečine odrekla in so le vmesni naslovi, kjer se je preskušal v različnih velikostih črk (in zvečine variantah klasične kapitale). Čeprav ti rokopisi niso popoln nabor univerzitetnih predavanj, vseeno dokumentirajo lep del študija na Dunaju, zanimiva dodatna informacija so zapisana imena profesorjev in tistih starejših kolegov, od katerih si je tudi prepisal zaželena predavanja, ki pa so minila že več let pred njegovim prihodom na Dunaj.¹⁷

Vsi zvezki so bili zvezani približno istočasno, vendar nekaj let po vrnitvi z Dunaja, ker je tod in drugod zabeležil, da je bil »poslušalec filozofije«, da je bil »pozneje ljubljanski kanonik« oz. »ljublanski kanonik in dekan«, kar nakazuje, da so bili zvezki zvezani okoli leta 1700 (slika 1). Te zgodovinske notice, ki so po značaju indirektni ekslibrisi, so na notranjih straneh platnic,¹⁸ in že s tem, ko je ohranil zapise iz mladih dni, je videti, da jih je štel za pomembno dokazilo iz študijskih let na Dunaju, ostali so vir znanja in simbol njegove intelektualne odličnosti, nemara zrcalijo tudi njegovo sentimentalno navezanost na minule dni. Ker je takrat približno eno stoletje, od 5. maja 1597 dalje, v Ljubljani deloval Je-

¹⁷ Ms 113: Predavanja Jurija Turkoviča o *De incarnatione verbi* sv. Tomaža Akvinskega iz leta 1544 (pod pogojem, da je letnica pravilno zapisana).

¹⁸ Ms 119: *Conscripta Viennae per me Georgium Andream Gladich Philosophiae Studio-sum A.º 1679*; Ms 122: *Calamo exceptu a Georgio Andrea Gladich postea canonicus Labac. In vienen. Vniversitate. A. 1681*; Ms 130: *Tractatum hunc dictavit R. D. Rochus Ampach S.J. Viennae. Calamo exceptit Georgius Andreas Gladich t. t. Theol. Auditor*; podobno Ms 124, 125, 126, 127, 129.

zuitski kolegij,¹⁹ smemo domnevati, da so bili dunajski zapisi zelo uporabni, vsaj kot primerjava med dunajskim in ljubljanskim študijskim programom, če ne tudi opora za predavatelje na ljubljanskem kolegiju.

Videz vezav je kar skromen, nič ne kaže na reprezentativnost, le na skrb, da se besedila ne bi porazgubila in da so zavarovana pred poškodbami in izgubo. Vsaj za nekatere je mogoče reči, da jih je že Gladič sestavil v takšne celote, kot jih je dobil knjigovez: ponekod je pole označil z zaporedjem črk,²⁰ drugod so znotraj predmetne vsebine ostale prazne strani, ker manjkajočih predavanj ni nikoli nadomestil. Precejšnja nerodnost, ki pri nevezanih snopičih ni prišla do izraza, je varčnost s papirjem: vseskozi tečejo besedila od skrajnega notranjega roba papirja, zunanji rob pa je določil s pregibom in prostor očitno namenil glosam, številčenju poglavij in drugim pripisom. Potem ko so bili snopiči zvezani, so besede tik ob vezniku postale tako rekoč neberljive.

Za vse vezave je poskrbel en sam knjigovez, med njimi namreč ni razlike. Nekateri pergamentni foliji, ki so prelepljeni čez platnice,²¹ so bili že poprej obrezani na spodnji ali zgornji margini, kar pove, da je bil eden od razdrtih rokopisov nekajkrat »skrajšan« za več centimetrov in je torej že poprej utrpel precejšnje poškodbe. V takih primerih je dodal toliko širok trak (iz istega rokopisa), da je pokril karton; hkrati je varčno pazil, da ni vzel (pre)velikega pergamentnega folija, zato je zavih včasih segel čez rob platnice le za slab centimeter. Če ga ni prekril dovolj velik spojni list, se je ozek zavih odlepil in štrli navzven. Zdi se, da je imel pri roki folije že razkosanih srednjeveških rokopisov in je čez karton brez pomišljanja ovil tistega, ki je bil na vrhu kupa in se ni oziral na enoten videz zvezkov. Prav tako ga ni skrbela estetska plat: nekajkrat preseva skozi folij iniciala na drugi strani, ki se zdi dovolj soliden dosežek, a ji knjigovez ni posvetil pozornosti in je pokazal na zunanjšini. Iniciale so bodisi kadelne ali fleuronirane in niso izjemni dosežki, a listni in karikaturni dodatki v kadelah ali šopi dvobarvnih nitastih izrastkov ob lombardah so ravno toliko košati, da so dali pečat zunanosti zvezkov in so lahko bili v vizualno pomoč pri iskanju zaželenih vsebin.

Vse kaže, da papirni snopiči niso bili pred tem niti zasilno zvezani: v veznikih ni videti starejših vbodov, tudi mesta, skozi katera teče vrstica, so vselej videti z iglo »pravkar prebodena«, zarez knjigoveškega noža pa ni bilo zaznati. Vsi zvezki so šivani na tri vezice, ki so konopljene ali lanene vrvice. Hrbet je v celoti pokrit, ni poškodovan in ne vidimo, s kakšnim šivom so lege zvezane, vrvice vezic segajo približno 30 mm daleč na kartonasto podlago. Ponekod je na karton nalepil prvi oz. zadnji list študijskih snopičev in, kadar so bili prvi snopiči manjših dimenzij,²² tudi spojni listi niso mogli prekriti notranjosti kartonaste platnice v celoti. Vendar je kot okrasno naslovnico v štiri zvezke uvezal grafične liste, ki so bili oblikovani

¹⁹ Razpuščen je bil leta 1774 po uničujočem požaru. Več: Rajšp (ur.), *Jezuitski kolegij v Ljubljani*.

²⁰ To sta enoti Ms 126 in 128.

²¹ Dimenzije zvezkov so približno enake, 200/215 x 150/165 mm, hrbtišča pa merijo od 20 do izjemoma 40 mm.

²² Najbolj izrazito se vidi pri rkp. 118, 120, 128.

s sredinsko kartušo, namenjeno vpisu naslova;²³ vse jih lahko sprejmemo kot dokazilo o založenosti tega knjigoveza, ki je bil sposoben ustreči tudi zahtevnejšemu naročniku. – Šivanje je močno zategnjeno in tako se večina knjig slabo odpira, in tudi zato prve besede v vrstici marsikdaj ni mogoče zlahka prebrati. Videz hrbitšč je prav zaradi neenakih dimenzij uporabljenega pisalnega papirja različen: kadar so bile razlike v dimenzijah posameznih leg precejšnje, jih seveda ni obrezal,²⁴ ker bi poškodoval zapis, pri strojno obrezanih zvežčičih je včasih poškodoval risbe na zunanjem robu,²⁵ pri takih vezavah pa je mogoče ugotoviti blago okroglitev hrbita; dva zvezka imata tudi rumenkasto-moder obrizg.²⁶

Fragmenti niso ne paleografsko ne muzikološko posebej zgovorni, vsi trije glasbeni rokopisi so sicer korektni prepisi, vendar nikjer ni prišlo do izraza rokopisno ali risarsko-slikarsko mojstrstvo, izurjena roka. Slej ko prej so rokopisi imeli mesto v vsakdanjem bogoslužju kakšne župnijske cerkve ali samostana; znanih je še prgišče fragmentov iz teh rokopisov, a nekajkrat so samo pergamentni listi brez nosilcev in tudi sledovi knjigoveškega dela so nezanesljivi. Vsi trije glasbeni rokopisi se ujemajo s tako imenovanim slogom avstrijskih pisnih šol, ki je enako značilen za skriptorije kot samostojne (mestne) prepisovalce in floratorje ob koncu 14. stoletja v naših krajih. Te fragmente oz. odpisu namenjene rokopise bi knjigovez lahko pridobil v sami Ljubljani ali bližnji okolici.

Vezava teh 18 zvezkov prav gotovo ni zahtevala kopice denarja,²⁷ je pa služila svojemu namenu; vezave preostalih Gladičevih knjig v Semeniški knjižnici so po videzu bistveno drugačne. Razlogov za pergamentne prevleke je lahko dosti, ne gre le za finančne ozire, znano je, da so trpežne, pa tudi vezava s kartonastimi platnicami je bila lažja in rokodelsko manj zahtevna kot vezava z lesenimi deščicami, ki so vrhu vsega težke.

Glede na čas okoli leta 1700, ko so bili Gladičevi zapisi zvezani, se zdi, da je to delo opravil Joannes Helm (ali Helmb),²⁸ ki je imel delavnico nedaleč od ljubljanske stolnice, na Starem trgu, torej na široki ulici, kjer je takrat in v naslednjih desetletjih imelo svoje delavnice več knjigovezov in knjigotržcev. Njegovo poslovanje v času med okoli 1680 do okoli 1710 je zabeleženo v mestnih spisih, torej v letih, ko so bili zapiski dunajskih predavanj zvezani, in tako izvemo, da je Helm prodajal tudi papir, pivnike, vosek, peresa in črnilo, drobne tiske,²⁹ in taka navedba bi se ujemala celo z lepimi bakroreznimi naslovnici, ki krasijo nekatere Gladičeve zvezke.

²³ Sorazmerno preprosti kartuši v Ms 113 in 114 sta odtisa iste matrice, v Ms 115 in 120 pa sta mojstrska bakroreza prepričala Gladiča, da ju je pustil nedotaknjena kot lepa grafična lista.

²⁴ »Kosmat« oz. neenakomeren in neobrezan rob imajo rkp. 117, 118, 122, 123, 124, 125, 126, 128 in 129.

²⁵ Ms 119 vsebuje predavanja iz matematike in geometrije; Gladič je preganil liste približno na pol in zunanji del pustil za risbe, tabele, matematične vaje itd. Ker je zvezek obrezan, je šlo po zlu nekaj volutaste obrobe okoli Pitagorovih tablic ipd.

²⁶ To sta rkp. 115 in 120.

²⁷ Rosenfeld, *Bücherpreis*, str. 358–363; na str. 363 navaja, da bilo treba za pergamentno vezavo s kartonastimi platnicami (po letu 1585) pri knjigotržcu Hundtu plačati 22 kron oz. 9 grošev.

²⁸ Dular, *Ljubljanski knjigovezi*, str. 58–67.

²⁹ Dular, *Živeti od knjig*, str. 86.

Fragmenti na nekaterih vezavah Auerspergovih knjig

Od Gladiča nekoliko starejši knez Wolfgang Engelbert Auersperg (1641–1709) je imel v svojem dvorcu knjižnico, ki jo je katalogiziral Janez Ludvik pl. Schönleben v letih 1655–1656 in 1668. Prva letnica je skupaj z imenom kneza Auersperga pogosto napisana na naslovni strani,³⁰ v katalog pa je bilo leta 1668 vpisanih 3257 naslovov. Na fotografijah iz leta 1896 je videti samo del knjižnice, ki je bila študijska, s funkcionalnimi omarami, brez slehernega okrasa, knjižnica kot zbirka knjig, in ne paradni prostor.³¹ Na policah se vrstijo sistematično urejene knjige, pogled razloči, da je dosti knjig tradicionalno vezanih z izrazitimi vezicami na hrbtih, knjižni hrbti niso tesno skupaj in razdalje med knjižnimi bloki nakazujejo, da so bile platnice lesene, kakšne prevleke z rokopisnim fragmentom pa ni nikjer opaziti. S fotografij ni razvidno, za kateri del knjižnice gre ne po vsebinski ne po kronološki naravi, pri čemer vsaj za nekatere srednjeveške rokopise iz Auerspergove knjižnice vemo, da so imeli vezave tako v nemških kot italijanskih slogih.³²

Vendar makulturnih vezav tudi v Auerspergovi knežji knjižnici ni bilo malo in kot enega od primerov iz ljubljanske zbirke naj navedem skupino petih Aldrovandijevih zooloških knjig, ki so izšle v Bologni v letih od 1606 do 1640 (slika 2), le da so knjižnim blokom dali platnice v Ljubljani, in to hkrati.³³ Vse so zvezane po enakem principu: na zunanji strani pregiba med knjižnim blokom in tenkimi kartonastimi platnicami se vidijo ozke in dolge galunske vezice (štiri oz. šest), ki so nalepljene na notranjo stran platnic in prekrite s papirnim spojnim listom. Platnice (350 x 255 mm) varujejo ne dosti manjši knjižni blok, pergamentna prevleka sega po vertikali vsaj 8 mm čez rob in je preganjena oz. zapognjena. Vse knjige so zavarovane z bifolijem iz rokopisnega misala (prvotnih dimenzij 390 x 302 mm), pri čemer teče veznik pergamentnega fragmenta precej natančno po sredini hrbta in je na nepopisanem delu nekdanjih notranjih margin ostal prostor za ime avtorja in naslov vsebine.³⁴ Dimenzije kodeksa so tako rekoč idealno ustrezale svojemu namenu in za ovijanje Aldrovandijevih knjig ni bilo treba seči po škarje in zmanjšati bifolijev ne po širini, ne po višini: knjigovez je samo zavihnil nepopisane margine in na platnici je ostalo celo besedilo s posamezne strani, s tem pa tudi številka izvirne foliacije. Dodal je spojne liste in proste liste med knjižnim blokom in kartonasto platnico, zaradi velikosti knjig je v platnice vpeljal svilene trakove za zavezovanje.

Ta knjigovez je iz istega rokopisnega misala vzel folije tudi za prevleko platnic knjig drugih naročnikov. Med njimi je *Musarum pars prima* Baldassara Bonifaci-

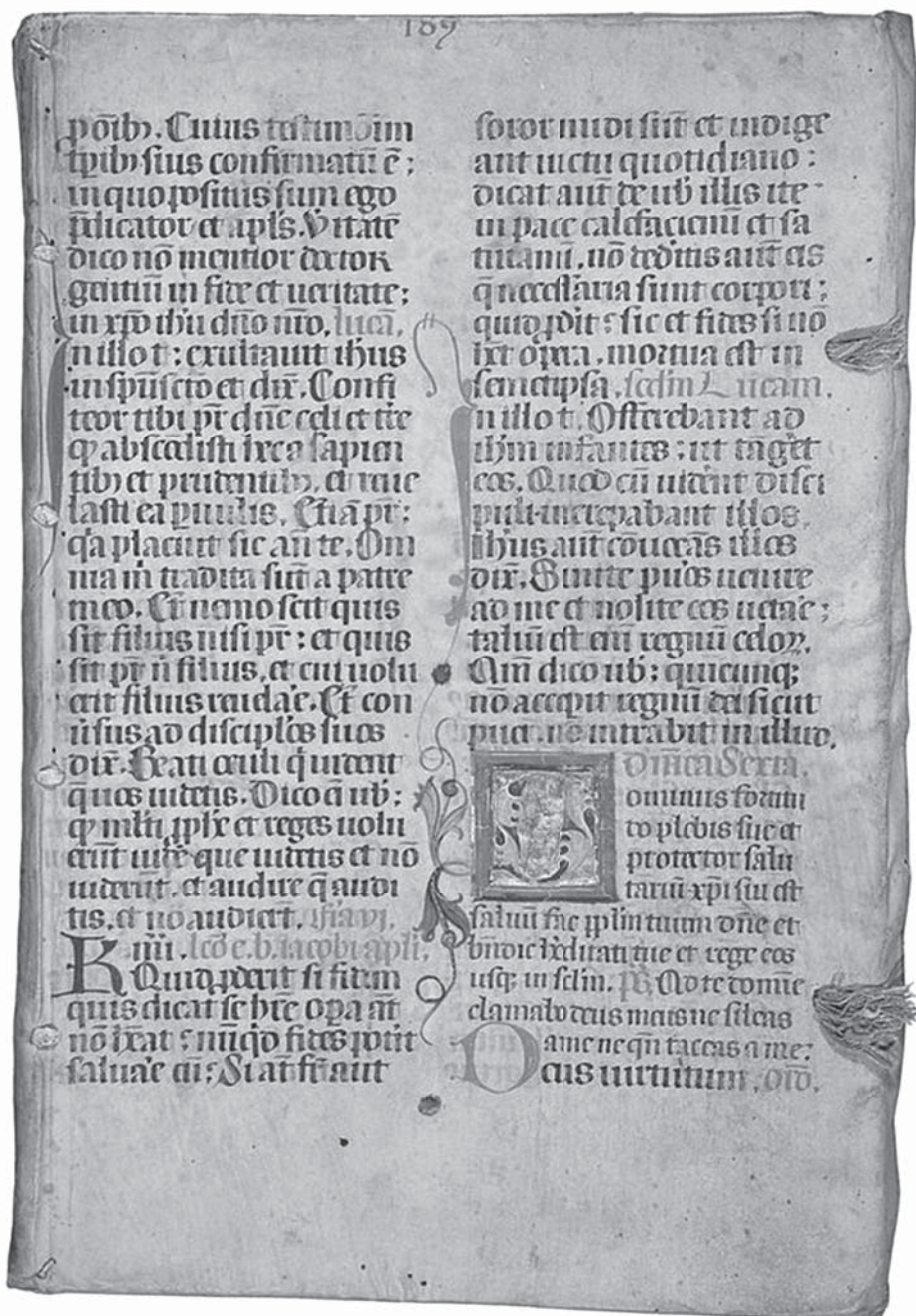
³⁰ Najpogosteje napisal: *Wolf. Engelb. S. R. I. Com. Ab Auersperg Sup. Cap. Carniol. / Cat. Inscriptus Anno 1655*. Reisp, O nekdanji knjižnici, str. 37–47; Fagin Davis, Wolfgang Engelbert pl. Auersperg, str. 193–213; Žargi, Auerspergov knežji dvorec, str. 277–307, zlasti str. 285–292.

³¹ Žargi, Auerspergov knežji dvorec, sl. na str. 286.

³² Golob, Nekaj detajlov o vezavah, str. 53–58. O baročni prevezavi brevirja za škofa Žiga Lamberga, ki je prešel v knjižnico Wolfganga Engelberta Auersperga gl.: Golob, *Brevir*, str. 21–51, zlasti 30 in 46, sl. str. 31.

³³ Zdaj Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, sign. 24780/1-5.

³⁴ Pickwood, The Use of Fragments, str. 5.

Slika 2: Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, sign. 24780-4: bifolij rokopisnega misala z inicialo Stuchsovega mojstra kot prevleka ene od knjig W. E. Auersperga.

Ljubljana, The National and University Library, shelf mark 24780-4: bifolium of the manuscript missal with the initial of Stuch's master as a covering of one of W. E. Auersperg's books.

ja, natisnjena v Benetkah leta 1645.³⁵ Tenke kartonaste platnice je povezal čez tri pretaknjene vezice, zgodovinsko pomemben je tudi ekslibris, napisan na spodnjem robu bakrorezne naslovnice s posebitvijo glasbe in Pegazom v ozadju. Ekslibris namreč imenuje priorja avguštinskega samostana Marijinega oznanjenja v Ljubljani Janeza Hočevarja. – Iz istega misala in z inicialo v enakem slogu je vzel fragment, v katerega je prek štirih pretakljenih vezic ovil kartonaste platnice še ene skoraj sočasne knjige, to je *Tractatus de exemptione regularium* Francisca Cespedesa, natisnjen v Benetkah leta 1647: in tudi tukaj je ekslibris priorja avguštinskega samostana v Ljubljani, sedaj je imenovan brat Angelin Vintimisi.³⁶

Ta, na bifolije in folije razdeljen misal, so po vsem sodeč prepisali in slikarsko okrasili v zadnjih letih 15. stoletja, velike modre in rdeče lombarde s plapolajočimi izrastki so značilne za južnonemški rokopisni slog, slikarske iniciiale pa še jasneje razkrivajo izvir misala – kot da se je knjigovez s pisanimi inicialami potrudil za čim bolj mikavne podobe platnic. Inicialne so postavljene pred zlato ozadje, obdano z okvirjem, v telesih inicial so listna polnila v izrazito svetlo-temnem kontrastu in spominjajo na slog Kobergerjevih iluminatorjev; iz okvirja vedno zrasteta dve kratki olistani vejici in vsak drugi list ima gladek rob s koničastim vrhom. Zaradi značilnega oblikovanja listov lahko iniciiale povežemo z delom iluminatorja z zasilnim imenom Stuchsov mojster. V gradivu iz slovenskih knjižnic in arhivov, kjer je več rokopisov, inkunabul in fragmentov s slikarskimi inicialami v njegovem slogu, izstopa slikarski okras v Salzburškem misalu, natisnjenem 14. avgusta 1492 pri nürnbergskem tiskarju Georgu Stuchsu, od tod zasilno ime tega knjižnega slikarja.³⁷ Stuchsov mojster je sicer bil povezan z nürnbergskim tiskarjem,³⁸ a je hkrati kot svoboden knjižni slikar poslikal številne pergamentne rokopise.

Ljubljanski knjigovez je nedvomno dal platnice mnogim knjigam; pri vezavah s fragmenti Stuchsovega mojstra in s fragmenti iz drugih srednjeveških rokopisov je videti, da je vezice dosledno pretaknil na stiku med platnico in hrbtom. Zdi se, da je imel občutek za slikarske detajle in zato je na marsikateri zunanjsčini videti inicialo ali dolgo listno in cvetlično kito.³⁹ Večina takih vezav je nastala za osebe iz

³⁵ Zdaj Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, sign. 0 1729: *Adm. R. Cl. Johanni Hozheuar Priori Conv. S. Annunciata Labaci etc.* Baldassare Bonifacio je leta 1632 v Benetkah izdal knjigo *De arhivis liber singularis*, ki je prva znanstvena analiza tipov in faz v ureditvah arhivov.

³⁶ Zdaj Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, sign. 16186: *Ad modum R. Priori Sanctissimam Annunciata Labaci ...Fr. Angelinus A. Vintimisi.*

³⁷ Zdaj Maribor, Nadškofijski arhiv, R 24.

³⁸ Stuchsove liturgične tiske so pošiljali daleč po Evropi in tako so naslovniki hkrati z besedili prejeli tudi ščep slikarske umetnosti iz njegove oficine. Estetske lastnosti gladkorobih lističev in inicial z dinamično zvitimi listnimi polnili so se ponekod tako priljubile, da so vplivale na slog novega okolja. Prim. Brodský, *Katalog iluminovaných rukopisů*, str. 82.

³⁹ Navajam nekaj primerov iz Narodne in univerzitetne knjižnice (brez ozira na lastnike, ki dostikrat niso znani): sign. 12724: fragment Biblije, začetek Juditine knjige, fragment z lepo slikarsko inicialo iz ok. 1270 v slogu vzhodnosrednjeevropskega knjižnega slikarstva; sign. 17843: fragment Brevirja za diecezo Eichstätt na Bavarskem z začetkom svetniškega dela, velika slikarska iniciala v južnonemškem slogu na zlati podlagi s konca 15. stoletja; sign. 715: Mašna knjiga (odlomki za sv. Andreja, Nikolaja in Zena) s fleuroniranimi inicialami; slog 1.

višjega cerkvenega sloja, za jezuitski kolegij v Ljubljani in več knjig ima ekslibris škofijske knjižnice v Gornjem Gradu.

V sredini 17. stoletja, ko je dal Wolfgang Engelbert Auersperg vezati knjige Aldrovandijeve zoologije, je bilo v Ljubljani več knjigovezov in knjigotržcev. Očitno je bil zelo upoštevan mojster Hanns Jacob Weber, ki je dosti delal za ljubljansko škofijo, saj je nameraval skupaj s škofom Tomažem Hrenom in knjigotržcem Hannsom Hillerjem ustanoviti tiskarno, pa je leta 1654 umrl. Istega leta je preminul tudi knjigovez Hans Schmidt, tako da ju moramo zaradi datumov, ki se nanašajo na vezave in katalogiziranje knjižnice kneza Auersperga, izključiti. Takrat je bil uspešen Georg Sixt Schaffer,⁴⁰ ki se je s Starega trga preselil na zračnejši in svetlejši Novi trg. Poleg seznama potrebščin, ki jih je bilo pri njem mogoče kupiti, govori o njegovem delu za kneza Wolfganga Engelberta Auersperga tudi podatek, da je zanj po knjigotrških poteh naročal dragocene knjige in jih nato tudi vezal.⁴¹ Tako zaradi dokumentiranih povezav kneza in Schafferja, kot datumov, bi znal biti prav on tisti knjigovez, ki je dal platnice omenjenim tiskom.

Drobni fragmenti iz romanskih rokopisov

Kmalu po smrti opata Folknanda v decembru 1180 je v Stični ugasnilo delo skupine rokopisnih mojstrov, ki so prišli iz različnih krajev in prinesli slog skriptorijev, kjer so pred tem delali. Vseeno pa je individualni duktus vodilnih kopistov in iluminatorjev prepoznaven v vsem času sodelovanja in njihove pisave se niso nikoli zlile v »stiški slog«.⁴² – V nekaj letih so ustvarili lepo število kodeksov; v ohranjenem fondu, ko lahko ob tako rekoč »klasičnih« besedilih monastičnih knjižnic preberemo tudi kakšno manj pogosto besedilo, pogrešamo knjige, brez katerih si delovanja samostana kar ne moremo predstavljati. Dve »pogrešani« besedili lahko ugotovimo na res majhnih kosih makuliranih nalepkov, to sta Homilijar in Komentar k Visoki pesmi, po vsej verjetnosti verzija, ki je izpod peresa redovnega očeta sv. Bernarda iz Clairvauxa.⁴³

Na njih je mogoče prepoznati roke zanesljivih in vedno enako izražajočih se kopistov. Vsaj ponekod je mogoče priti do kodikoloških podatkov o številu vrstic, vrstičnih enotah, risanju zrcala, širini medvrstičnega stolpca, postavljanju stavčnih

polovice 15. stoletja; sign. 385: fragment Biblije (Paralipomenon), lombarda v poznogotskem slogu z velikimi brsti, avstrijsko-nemško delo 2. polovice 15. stoletja; sign. 5221: Brevir (zaradi rubrik v nemščini je bil verjetno za rabo v damskem samostanu), fleuronirane inicialne po 1400, avstrijsko delo; sign. 16374 in 6512: oba fragmenta sta iz istega Misala, videti je dele olistanih vej v blede modri in srednjemodri barvi; avstrijsko delo po sredini 15. stoletja.

⁴⁰ Dular, *Ljubljanski knjigovezi*, str. 58-67.

⁴¹ Dular, *Živeti od knjig*, str. 84-86; Radics, *Geschichte des deutschen Buchhandels*, str. 82.

⁴² Golob, *Srednjeveški kodeksi iz Stične*.

⁴³ V tem prispevku ne morem obravnavati obrezanih folijev iz dveh latinskih slovarskih del iz samostana Stična, čeprav so na vseh 26 folijih nesporni sledovi uporabe za knjigoveške namene. Ponekod so vogali diagonalno odrezani, ker so foliji služili za zunanje prevleke platnic, drugod vidimo sledove zavihov, kot da so obrezane folije nalepili na notranje strani platnic. Žal ni podatka o nekdanjih nosilcih teh fragmentov, ne od kod izvirajo, niti kdo jih je našel. Za posnetka obeh skupin fragmentov gl.: Golob, *Srednjeveški kodeksi iz Stične*, sl. 33 in 267.

začetnic v verzalni stolpec, barvah tint za pisanje in okraševanje ipd., kar je pomembno, saj se povsem ujemajo s podatki, kakršne pokažejo v celoti ohranjeni rokopisi iz Stične; na nekaterih fragmentih so tudi iniciale ali vsaj deli slikarskih inicial. Rokopisne fragmente iz Stične je najti uvezane v knjige iz različnih knjižnic. Verjetno bi vprašanje, kdaj je samostan odstopil te rokopise knjigovezu, spadalo na konec tega odlomka, a podatki pomagajo razumeti, zakaj je že na pogled videti toliko razlik v knjigoveški uporabi teh romanskih ostalin.

Najbrž pomeni letnica 1642, ki jo je v več rokopisov in inkunabul vpisal stiški profes Gregorig, enega od mejnikov: njegovo nezamenljivo roko in urejanje knjižnice zaznamuje vsaj obrazec *Catalogo Sitticensi inscripto*, ki se ponavlja še nekaj let⁴⁴ in h kateremu je dodajal kronograme, podatke o zgodovinskih dogodkih, o podarjenih knjigah itd. V tem času bi utegnil iz glavne knjižnice izločiti rokopise, ki so bili zelo poškodovani ali pa je pomanjkljive in delne kodekse že nadomestila tiskana izdaja istega besedila. To pa ne pomeni, da jih je samostan pri priči oddal knjigovezom – zdi se, da se je to zgodilo šele sto let pozneje. Iz Gregorigovega časa bi utegnili biti tudi nekatera popravila romanskih rokopisov, ko so večje vreznine in zatrganine prelepili s papirnimi in pergamentnimi listi: dobre primere nekaj stoletij starega restavriranja vidimo na folijih Graduala za cistercijanski red.⁴⁵ Tudi v tem, danes samo delnem rokopisu s 64 foliji, so njegovi pripisi. V celoti gledano je bil profes Gregorig skrben bibliotekar.

Naslednjo veliko cezuro predstavljajo leta med 1750 in 4. oktobrom 1784. Kmalu po sredini 18. stoletja je večina ohranjenih romanskih rokopisov dobila novo vezavo, verjetno so slabo ohranjene rokopise izločili ob tehtanju, ali jih sploh nameravajo prevezati. Druga letnica, 1784, pa zaznamuje odlok cesarja Jožefa II. o razpustitvi samostanov. Ne zdi se verjetno, da bi knjigovezi dobili izločene rokopise po razpustitvi samostana, ker se v eni od knjig, vezanih v fragmente stiških rokopisov, pojavi ime profesa Alana (Smrekarja) iz cistercijanskega samostana Kostanjevica, in, kakor vemo, je bil ta samostan prav tako ukinjen z jožefinskimi reformami.

Naj se najprej ustavim ob okrepitevah na partiturnih zvezkih iz arhiva Frančiškanskega samostana Novo mesto: vse okrepitve so izdelane v enem zamahu in po enakem postopku. Partiture so bile natisnjene po sredini 18. stoletja in na fragmentih partitur za tri glasbena dela⁴⁶ je vidnega toliko besedila, da je bilo mogoče identificirati odlomke iz Homilijarja.⁴⁷ Ta kodeks smo pogrešali med

⁴⁴ Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, Ms 10, fol. 66r: *Gregorig in Sittich professus inscripsit*; Ms 52, fol. 1r (kodeks iz 15. stoletja): *Catalogo Sitticensi donavit nobilissima et castissima Virgo Susanna Zaulin inscribendum anno 1642*. Vsi njegovi podpisi so navedeni v: Kos: *Srednjeveški rokopisi v Sloveniji*. Gl. Jože Mlinarič, *Stiška opatija*.

⁴⁵ Ljubljana, Arhiv Republike Slovenije, Coll. I., fasc. 1. Verjetno alzaško delo (Metz?).

⁴⁶ To so: Rokopisi 327, 9 zvezkov: Johann Anton Kobrich: *Missale musicum etc.*, Augsburg 1756; Rokopisi 328, 9 zvezkov: Johann Anton Kobrich: *Supplementum misarum complectens XII offertoria etc.*, Augsburg 1756; Rokopisi 333, 10 zvezkov: Marian Königsperger: *Echo Marialis Laurentiani resonans etc.*, Augsburg 1753.

⁴⁷ Vse odlomke je identificiral Franz Lackner, Dunaj, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Kommission für Schrift- und Buchwesen des Mittelalters. Objava fragmentov iz Frančiškanskega samostana v Novem mestu sledi.

Slika 3: Novo mesto, Frančiškanski samostan, hrbtna okrepitev partiture rkp. 333.

Novo mesto, The Franciscan Monastery, reinforcement of the spine on musical score Ms 333.

rokopisi 12. stoletja iz cistercijske Stične, na fragmentih pa razločimo, da gre za popolno delo kopista, ki je tesno sodeloval s knjižnim slikarjem z zasilnim imenom Gregorjev mojster, in številne slikarske iniciale so sodeč po slogu in barvni paleti nastale po zaslugi dveh brezhibnih slikarjev, Engilberta in Bernarda (slika 3). Knjigoveški izdelek sam po sebi ni izjemen, ni zahteval ne velike veščine in dosti časa, saj so samo nalepljeni trakovi na hrbtniških zvezkov in na vogalih, a to je bilo storjeno brez napak.

Čez hrbtno nalepljeni fragmenti merijo 360 x približno 67 mm, trikotne okrepitve vogalov pa 60 mm po diagonalnem rezu. Vseeno lahko ugotovimo, da je Homilijar prvotno meril 360 x približno 235 mm in je bil takih dimenzij kot več stiških

rokopisov.⁴⁸ Besedilo je bilo napisano v dveh stolpcih in vsaka homilija se je pričnjala s kaligrafsko napisanim naslovom v rdeči tinti. Ker pa s fragmentov ugotovimo, da je vsak stolpec štel 35 vrstic, da je prostor med obema pisnima stolpcema širok 12 mm, da je besedilo napisano na zrcalu z vrstično višino 7,2 mm in da je homilije napisal kopist, ki je skupaj z Gregorjevim mojstrom zaslužen za izdelavo rokopisa Ms 8/IV s prepisom *Moralij o Jobu* (28.–35. knjiga) Gregorja Velikega, lahko ta dva rokopisa povežemo, po paleografski in kodikološki plati sta namreč enako urejena. Tudi roko tega odličnega kopista prepoznamo po lepi poznoromanski, nekoliko ožani minuskuli. Tako kot v Ms 8/IV je tudi tokrat kopist uporabil skoraj črno tinto; enako je rubrike in verzalne stavčne začetnice poudaril z rdečo in rumeno tinto.

Fragmenti so v tem primeru razveseljivo odkritje in ker vse tri partiture skupaj štejejo 28 glasbenih zvezkov (kar pomeni prav toliko trakov čez hrbte in 112 vogalnih okrepitev), je tudi prepoznavanje besedila dovoljevalo večjo zanesljivost. Poleg tega preprosto lepljenje na kartonaste platnice ni povzročilo dodatnih poškodb fragmentov zaradi pregibov in tudi glasbeniki so bili do partitur rahločutni. Letnice natisa partitur so mejnik, pred katerim rokopisa niso uporabili za knjigoveške okrepiteve. Ali je bil Homilijar najpozneje okoli leta 1756 poškodovan (in ga je mogoče iz samostanske knjižnice izločil že stoletje poprej Gregorig), ali takrat niso imeli razloga, da bi ga prevezali kot preostale romanske kodekse, ali pa je cistercijanska liturgija zahtevala drugačen nabor beril, različen od teh v izvornem Homilijarju – tega ne vemo in nobeni od teh možnosti ne moremo dati prednosti.

Takšna je končna usoda ene skupine stiških fragmentov. Kadar pa so bili uporabljeni za okrepitev hrbtov na knjigah v oktavu, je lahko njihova identifikacija otežena in ni nujno, da je pravilna. Na fragmentih majhnih dimenzij, ki so poleg tega precej obrabljeni, je povečini mogoče prebrati kakšno besedo, ne pa fraze. Kot je videti (omejujem se samo na uporabo romanskih fragmentov iz Stične) so za vezave majhnih formatov uporabljali odstrižene trakove in jih po potrebi sestavljali, prelepili enega čez drugega, porabili so zadnji košček. Takšna varčnost je še izrazitejša, ko je na zunanjšini ene knjige videti fragmente iz različnih pisnih tradicij, k varčnosti pa se pridružijo tudi majhni kosi prevlečnih papirjev za ovijanje kartonastih platnic. V Semeniški knjižnici je več tovrstnih vezav: tako ima 145 mm visoka knjižica z dvema »scenskima stvaritvama« hrbet iz glagolskega fragmenta, vogale pa iz romanskega rokopisa iz Stične,⁴⁹ prav obratno ima 142 mm visoka knjižica s tremi beletrističnimi besedili hrbet prelepljen z romanskim fragmentom in vogali so pokriti z zapisi v glagolici (slika 4).⁵⁰ Enake vezave – s fragmenti iz istih cistercijanskih in glagolskih rokopisov⁵¹ – ima še nekaj tiskov; v knjižico, ki

⁴⁸ Po dimenzijah se je izenačil z rokopisi: Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, Ms 8/III, 8/IV in 16 ter Dunaj, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 685 in 688.

⁴⁹ Ljubljana, Semeniška knjižnica, sign. Z I. 17 (črno): Filippo Mengarello: *Parinda, favola pastorale*, Benetke 1623; Jacopo Rossi: *Il Tommaso Moro. Opera scenica*, Bologna, s.a.

⁵⁰ Ljubljana, Semeniška knjižnica, sign. Z VI. 9 (črno): Battista Boccabadati: *Le garre del Merito. Tragicomedia*, Bologna 1685; Carlo Sigismondo Capece: *Il Dottore impaurito, opera scenica*, Roma 1719; Una Religiosa claustrale: *Il trionfo del Divino Amore etc., Opera intellettuale, teologica e sacra*, Benetke 1726.

⁵¹ Knjižica s signaturo Semeniška knjižnica, Z VI. 9 (črno) ima platnice oblečene v tiskan

je hvalnica vinu in pivu,⁵² za katero so uporabili samo fragmente iz Stične, se je podpisal profes Alanus Smrekar iz cistercijskega samostana Kostanjevica, najbrž med leti 1750 in 1765.⁵³ Prav na hrbtu te knjige je mogoče spet prepoznati besedilo Homilijarja, na hrbtih knjižic s »scenskimi besedili« pa besede iz Komentarja k Visoki pesmi, ki je najbrž delo Bernarda iz Clairvauxa. Vendar so hrbtni fragmenti le 35 mm široki in zaradi ravnega (ne pa okrogljenega) hrbita dvakrat preganjeni (ob stiku platnic in hrbitišča), kar otežuje prepoznavanje odlomkov.

Vse vezave so skrajno preproste, knjižni bloki so povezani s tremi ali štirimi vrvičastimi vezicami, platnice so vselej iz trdega in tenkega kartona, kar bi lahko bilo delo kateregakoli knjigoveza. A strukturno so vezave različne in, ker pravzaprav ni verjetno, da bi en rokopis iz Stične razdelili med več knjigovezov, se tako izrisuje pahljača rokodelskih postopkov in odločitev, v vseh primerih pa so vezave solidne. Ta skupina romanskih fragmentov, ki jih je knjigovez uporabil za okrepitev platnic, se je znašla na knjigah različnih naročnikov: nekateri bralci so nedvomno bili iz Ljubljane (te knjige so zdaj na policah Semeniške knjižnice), njim se pridružujejo glasbeniki in bralci iz samostanov v Novem mestu in Kostanjevici. Drugih naročnikov knjigovezovih uslug pa ni mogoče zanesljivo imenovati, ker nimajo lastniških vpisov, čeprav sta podatka o skupini enakih fragmentov in o enakem načinu dela dobra opora pri sestavljanju seznama del, ki jih je opravil. A tukaj se, ob dokaj zanesljivi dataciji, da je za knjigoveške okrepitev uporabil fragmente dveh romanskih rokopisov iz Stične in glagolskega evangeliarja med 1756 in 1765, razkrije, da je v delavnico dobil tudi tiske, ki so nastali več kot stoletje poprej (med obravnavanimi je najstarejša Mengarellova pastoralna igra *Parinda*, natisnjena leta 1623 v Benetkah). Razlogi, da so knjigotržci prodajali knjige brez platnic, so različni in v to se ne nameravam spuščati. Na splošno pa se zdi, da je večina natisnjenih del dobila trajno vezavo v desetletju po nakupu,⁵⁴ a izjem ni malo. Hellmut Rosenfeld je navedel nekaj primerov, ko so knjige brali, a jih pustili nevezane cela desetletja.⁵⁵ V našem primeru bi smeli domnevati, da so navedena literarna dela, natisnjena še v 17. stoletju, najbrž kupili kot antikvarno robo.

vijolični papir s cvetličnim vzorcem v zlatem tisku; knjižica s signaturo Z VI. 10 (črno) pa ima platnice prevlečene v svetlozelen papir s podobnim, a precej bogatejšim cvetličnim vzorcem; pergamentni fragmenti so iz glagolskega rokopisa, besedila pa so vnovič literarna: Anonimus: *La rivalità senza premio nelle nozze d'Evdosia e Genserico etc. Opera scenica*, Benetke 1709; Ettore Calcolona: *L'ardito vergognoso*, Napoli 1676. – Glagolske fragmente je najti tudi na drugih knjigah iz Semeniške knjižnice, ne manjka jih na vezavah – ali v obliki fragmentov, snetih z vezav – v drugih knjižnicah in arhivih; zvečine je njihova uporaba v drugotni vlogi iz poznega 17. stoletja, ko je ugasnila glagolska pisna in bralna tradicija v širšem okolju Ljubljane.

⁵² Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica P. 1720: Vinandus Biera: *Idem quidem qui pridem etc.*, s.l., s.a.

⁵³ P. Alanus Smrekar je bil še leta 1765 administrator samostanskih posesti in župnik v bližnjem mestu Kostanjevica. Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, str. 514.

⁵⁴ Pickwood, *The Interpretation*, str. 209 dalje.

⁵⁵ Rosenfeld, *Bücherpreis*, str. 362; posebej vtisna je navedba, da je orientalist Johann Albrecht Widmanstetter ob smrti leta 1557 zapustil knjižnico, knjige pa so bile v veliki meri nevezane. Widmannstetterjevo knjižnico je kupil bavarski knez Albrecht V.

Slika 4: Ljubljana, Semeniška knjižnica, Z VI. 9 (črna): fragmenti stiške provenience in iz glagolskega evangeliarja na vezavah literarnih del v oktavu.

Ljubljana, The Seminary Library, Z VI 9 (black): fragments of Stična provenience and from Glagolitic evangeliary on bindings of literary works in octavo.

Utilitarnost, tudi če so karolinški fragmenti

Naše mnenje o pomenu in vrednosti fragmentov je bistveno drugačno od nazorov knjigovezov pred nekaj stoletji, ko se je zdelo, da je z obiljem natisnjenih knjig napočil čas povsem novih kvalit, ter da se lahko odrečejo marsičemu iz starejših časov. V Sloveniji so fragmenti karolinških rokopisov maloštevilni, poleg tega so nekateri ostali brez prvotnega nosilca in o njihovi nekdanji rabi v vezavi vemo toliko manj. Vsi, kar jih je evidentiranih, so nastali zunaj slovenskega ozemlja in le izjemoma smemo govoriti o njihovi rabi na našem območju še v srednjem veku.⁵⁶

Če se ozrem na karolinške fragmente zgolj v vlogi sestavine knjigoveške strukture, ni težko spredvideti, da je bila njihova raba raznolika, ne pa izjemna, in da so ti foliji bolj zanimivi zaradi svoje vsebine, izvira v nekem skriptorijskem okolju, sporočilnosti kopistove roke in včasih tudi risarjeve/slikarjeve veščine, kot v vlogi

⁵⁶ Ljubljana, Arhiv Republike Slovenije, sign. 123 / 99; bifolij je bil ovit okoli platnic poročne knjige v župniji Trbovlje za čas od 1660 do 1705.

knjigoveškega izdelka po 15. stoletju. Združitev pogleda na karolinški fragment, knjigoveški postopek, povezavo z zgodovino in lastniki je kalejdoskopsko pestra; pravzaprav se etimologija besede spoznanjem kar prilega. Naj sledi nekaj primerov karolinških fragmentov v vlogi knjigoveških sestavin.

Kodikološko⁵⁷ je zanimiv fragment na knjigi *Christliche Fragstück von dem Unterschied der zweyen Artickel des Apostolischen Glaubens* z odlomki iz 49. poglavja preroka Izaija.⁵⁸ Mogoče ima knjižica (ki vsebuje še eno besedilo) posebno zgodovinsko ozadje; to teološko razpravo so sestavili teologi z univerze v Wittenbergu in bi vsebina lahko na Kranjskem zanimala tako cerkvene kot posvetne bralce zaradi takrat aktualne protestantske doktrine. Vezava je tako preprosta, kot je le bilo mogoče: del karolinškega folija – brez podloge – ovija knjižni blok, pa še ta je premajhen in je na hrbtni strani za približno centimeter prekratek, zaradi česar se ne viha samo hrbtni del folija, ampak tudi lepo število listov papirnega bloka (slika 5). Vrstice svetopisemskega besedila tečejo navpično, cezuro predstavlja prazen »trak« medstolpičnega prostora. Knjižni blok je sešit z eno nitjo prek treh galunskih vezic, ki se na zgibu med knjižnim blokom in hrbtiščem pretaknejo na zunanjo stran platnice, na notranji strani pa niso utrjene oz. pritrjene in štrlijo. Na hrbet je knjižničar s temnejšo tinto pozneje napisal naslov in signaturo, ki velja še sedaj. – To bi utegnila biti začasna in skrajno poceni vezava,⁵⁹ a hkrati je vprašanje, če ni bila skromna, prav nič impresivna zunanjščina zavestno izbrana krinka pred nasprotniki protestantizma.

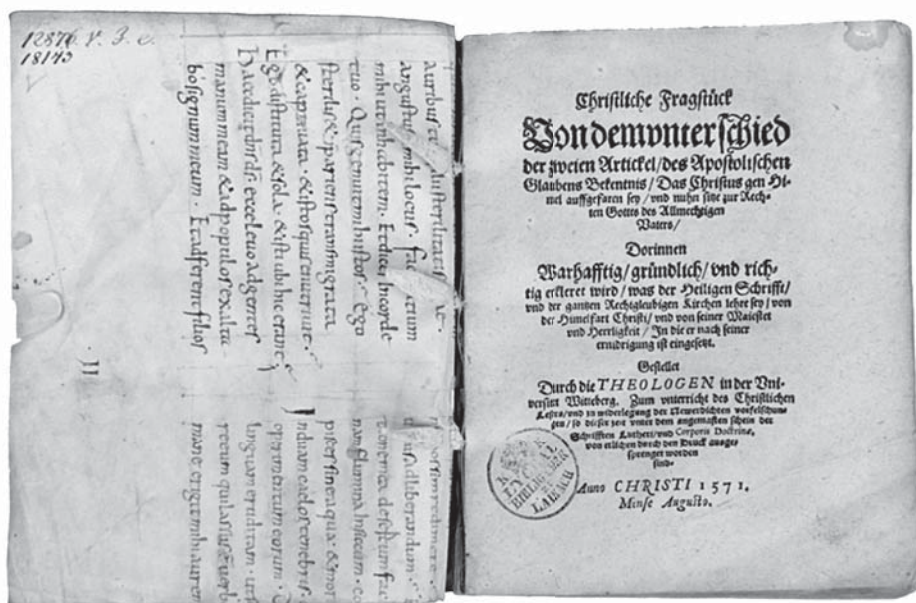
Podoben videz zasilne vezave je najti pri več drugih enotah, saj en sam pergamentni folij ni bil zagotovilo, da bo knjižni blok varoval daljše obdobje, a hkrati vemo, da je bila ohranjenost celote ne glede na vezavo v veliki meri odvisna od uporabe in hrambe. Nekoliko trdnejše so bile vezave, kjer so folije na notranji strani polepili vsaj s papirnimi listi. Na majhni knjižici z italijansko slovnico Leonarda de Martinija so pergamentni folij (brez opore) zavihali čez nekoliko obrezan papirni predlist.⁶⁰ Vezava na dve precej kratki in razpredeni konopljeni vezici, ki sta prilepljeni na pergament, je nastala »v naglici« in knjigovez ni namenil posebne pozornosti

⁵⁷ Pergament je odlične kakovosti, obojestransko enakomerno svetel in površinsko izrazito gladek. Gre za spodnji del folija: na notranji strani sprednje platnice je rimska številka II – kar je zaključna kustoda, nad katero so vidni vbodi pikiranja za štiri vertikalne črte medstolpičnega prostora. – Na tem delu folija je videti 30 vrst besedila, spodnja margina meri 61 mm, širina pisnega stolpca je 92 mm, UR je 8,3 mm; zrcalo je slepo, vendar so črte potegnene z izrazitim pritiskom. Ohranjeni fragment meri 337 x 199 mm. Knjižni blok meri 195 x 155 mm, hrbet 20 mm. – Pisava niha in se štirikrat spremeni.

⁵⁸ Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, sign. 12876, Wittenberg 1571 in adligat, sign. 18143: Nikolaus Selnecker, *Christliche, wahrhaftige und trostliche Fragstück und Antwort etc.*, Wolfenbüttel 1570.

⁵⁹ Pickwood, *The Use of Fragments*, str. 3, je uporabil izraz »bottom end of the book trade.« Boljše definicije si ni mogoče zamisliti.

⁶⁰ Ptuj, Minoritski samostan, sign. 3856 j III. Knjižni blok meri 130 x 82 mm, hrbet 10 mm; fragment v celoti meri 160 x 210 mm; zrcalo je dvostolpično, ohranjenih je 16 vrst, UR = 7,8 mm. Vsebina: Aurelius Augustinus: *De Civitate Dei, liber XIII, cap. 16–17*. – Na notranji strani sprednje platnice je podpis z letnico: Joannes Bene(dictus) de Winckler 1753. To je eden redkih izvodov, ki ima ohranjeno posvetilo Leopoldu Engelbertu Jožefu Kacijanarju s Kacenštajna (... *a Leopoldo Engelberto Giuseppe Chatzianer di Chatzenstein ...*).

Slika 5: Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, sign. 12876: notranja stran vezave brez jedra z neutrjenimi galunskimi vezicami, kustoda na koncu druge lege.

Ljubljana, The National and University Library, shelf mark 12876: the inner side of the binding with no boards and with unsupported alum-tawed cords, quire signature at the end of the second gathering.

različnim kvalitetam papirja. Trdo zategovanje vrvic je povzročilo, da se je več listov v vezniku scejfalo in niso ostali čvrsti sestavni del knjižnega bloka. To so najslabše prenesli listi na samem začetku, ki tvorijo nalepljen predlist, naslovnico ter pet strani hvalnice, s katero je De Martini svoje slovnično delo posvetil knezu Kacijanarju. Ti štirje listi so iz papirja, ki je mehak in površinsko ni zaprt. Prav zato je zunanji bifolij s posvetilom in hvalnico Kacijanarju v vezniku povsem pretrgan. – Knjižica je bila natisnjena 7. aprila 1685 v Salzburgu; a kje je delal knjigovez, ki je uporabil karolinški folij z besedilom iz *De Civitate Dei*, ne vemo, vezava tega ne razkriva.

Te in druge primerjave med izdelki iz delavnic ljubljanskih in avstrijskih oz. južnonemških knjigovezov 16., 17. stoletja kažejo, da v kvaliteti ni razlik in da so bili delovni postopki knjigoveških mojstrov približno enaki. Ob upoštevanju pripisov in zaznamkov se sem in tja izkaže, da je kateri od poznejših bralcev oz. kupcev našel zaželene knjige v antikvariatu, prodajalni rabljenih ali v tiskarnah založenih knjig, ki jo je imel knjigovez ob svoji delavnici – zato je več knjig zvezanih po podobnih principih. Prav tako zgodovino nakazuje priročnik o kanonskem in civilnem pravu,⁶¹ ki ga je natisnil leta 1598 Michael Forster v bavarskem Ambergu. Knjižica je mogoče dobila vezavo v tiskarjevem okolju, lahko pa da se je zanjo odločil prvi lastnik (ali eden prvih), Julianus Lay, ki se je trikrat podpisal (tudi na sprednji platnici nad naslovom)

⁶¹ Ptuj, Minoritski samostan, sign. 3855 j III: *Sedes materiarum universi iuris. Hoc est iuris tam canonici qual civilis etc.*, Amberg 1598.

in dodal letnico 1632.⁶² – Zunanjščina kartonastih platnic je prekrita s fragmentom Teodozijevega zakonika, ki je zanimiv primer karolinškega oblikovanja tega ne prav enostavnega, podatkovno bogatega poznoantičnega dela (slika 8).⁶³ Platnice iz trdega in tenkega kartona imajo na notranji strani nalepljen papir, ki je drugačne, površinsko bolj reliefne strukture kot papir knjižnega bloka. 198 listov je šivanih prek treh širokih galunskih vezic, med knjižnim blokom in platnicami pa je reža, ker sta bila vsaj dva lista iztrgana; zavihki čez rob platnic so ob 15 cm visoki knjižici kar radodarni, široki skoraj 2 cm. V platnice so za zavezovanje vpeljani galunski trakovi, ki so sedaj togi in svojemu namenu več ne služijo. – Enako knjigoveško delo vidimo še na dveh drugih, prav tako majhnih knjigah iz tega samostana (vendar so fragmenti iz 13. in 14. stoletja) in tudi te so bile v lasti gvardijana Wutta, kar nakazuje, da jih je kupil hkrati; a v teh dveh primerih starejša lastništva niso razvidna.⁶⁴

Knjige v lasti Janeza Krstnika pl. Seebacha (1546–1613) in njihove usode bi bile zanimiva sestavljanka o nakupih in interesih tega svojevrstneža in bibliofila. Velik del knjig, ki nosijo njegov podpis ali monogram (*Ex Bibliotheca Johannis Baptistae à Seepach* oz. *JBvS*), je bilo natisnjenih in zvezanih še pred njegovim rojstvom, po imenih starejših lastnikov pa lahko ugotovimo, da so bili iz nemških krajev. Veliko Seebachovih knjig ima lesene platnice, na usnjenih prevlekah je najpogosteje najti odtise pečatnikov z vzorci, značilnimi za južnonemške kraje. Fragmenti so iz rokopisov nemških provenienc, vezave pa so delo povsem različnih mojstrov, sem in tja lahko na temelju enakih pečatnikov in fragmentov iz enega rokopisa povežemo knjige iz Seebachove lasti s knjigami v drugih zbirkah.⁶⁵ Njegova je bila tudi knjiga,

⁶² Naslednji lastnik, Andrea Prantauer se je podpisal na zgornjem robu naslovnice in zraven je letnica (1)687; ko je na notranjo stran sprednje platnice nalepil tiskani eklibris gvardijan Konstantin Wutt, je knjiga prešla v last Minoritskega samostana in je bila 1774 vpisana v katalog.

⁶³ Zunanje mere knjižice so: 155 x 96 mm, hrbet meri 17 mm. Na fragmentu je 14 vrstic besedila z UR 10,6 mm; dimenzije fragmenta 232 x 190 mm; ohranila se je celotna širina folija (190 mm). Na zunanji strani platnic je besedilo, s katerim se izteče XI. knjiga in se pričinja XII. V zgornjih desetih vrsticah preberemo zadnji paragraf XI. knjige; ker se napisani zakoni vselej končajo z navedbo datuma, ko je bil sprejet, in imen cesarjev, ki so zakon potrdili, lahko sredi sprednje platnice preberemo imeni Honorija VIII. in Teodozija III., dan – *Dat(um) XII. kal(endae) Febr(uarii). Rav(ennae)* – pa je zaradi pregibov in poškodb na hrbtu komaj viden. Ker so to bili pomembni podatki, so notranja polja besed zapolnili z rumeno tinto. – Vmesni naslov je napisan z rdečo tinto, precej je enklav; besedilo je na komaj opaznem slepem zrcalu. – Vogrin, *Fragment Teodozijevega kodeksa*, str. 169–170.

⁶⁴ Ptuj, Minoritski samostan, sign. 4138 p II: *Modus legendi abbreviaturarum*, Benetke 1612; sign. 3798 j II: *Dictionarium Teutsch // italienisch* etc., Frankfurt 1630. – Vse tri Wuttove knjige so priročniki!

⁶⁵ Zgolj eden od primerov: Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, Ti II 4400: knjiga Francesca Petrarce *De remediis utriusque fortunae*, natisnjena med 1473 in 1475 pri Heinrichu Eggesteinu v Strasbourgu, je dobila vezavo v delavnici Leonharda Maira, kar dokazuje pečatnik v obliki razvitega traku z njegovim imenom. Na notranjih straneh platnic sta nalepljena fragmenta otonskega časa z nevmami. Ohranjenih je več Mairovih vezav, med katerimi je vezava prvotiska Guillelma Durantija *Rationale divinatorum officiorum*, zdaj Tübingen, Universitätsbibliothek, Gb 823.2. Obeh prvotiskov ne povezuje samo odtis pečatnika z imenom Leonharda Mairja, ampak tudi uporaba glasbenih fragmentov iz istega rokopisa (10. stoletje), torej je Leonhard Mair oba prvotiska zvezal ob približno istem času. – Petrarčova knjiga je bila v lasti Janeza Krstnika pl. Seebacha. Gl. opombo 78.

v kateri je več v Italiji natisnjenih inkunabul in nekaj rokopisnih besedil,⁶⁶ vendar je bila nedvomno zvezana v Nemčiji. Na usnju so odtisnjeni pečatniki z rozetami in šopki granatnih jabolk, značilnimi za nemški prostor v poznem 15. stoletju; knjigovez je uporabil tudi več fragmentov iz rokopisa, ki ga je Bernhard Bischoff povezal z lekcionarjem škofa Ermenricha iz Ellwangna (ok. 814–874),⁶⁷ kar pomeni, da je iz 3. četrtine 9. stoletja.⁶⁸ Zaradi velike iniciiale *E(cce sacerdos magnus)* in njene značilne slikarske strukture, uporabe srebrne in zlate tinte ter drugih svetlih barv, je bilo mogoče te fragmente povezati s tistimi, ki jih hranijo v Stuttgartu in so tudi odrezki lekcionarja iz samostana Ellwangen v augsburški diecezi.⁶⁹

Več Seebachovih knjig ima še vedno rokopisne fragmente, ki so jih že v tiskarni uporabili za učvrstitev povezave, tako da so del pergamentnega folija ovili okoli prve in zadnje lege. Pergamentni kosi so praviloma široki le polovico ali eno tretjino nekdanjega folija, po večini so kakšen centimeter manjši od višine knjižnega bloka. Tako se je zgodilo tudi pri vezavi knjige *Margarita poetica* Alberta de Eyba.⁷⁰ Čeprav je bila natisnjena v Benetkah 1. januarja 1493, je polusnjena vezava pokrita s poznogotskimi pečatniki v južnonemškem slogu in knjiga je dobila sedanjo vezavo malone v času natasa, vendar v nekem nemškem mestu. Na zunanjščini hrbitišča izstopa šest dvojnih vezic, na notranji strani platnic pa je videti, kako so vezice vpeljali v kanale in so jih pri izstopu pritrdili na platnico z lesenimi čepki. Med posameznimi vezicami je pet širokih trakov pergamentnih odrezkov v gotski pisavi, ki so nalepljeni čez hrbtni del, preostanki pa na notranjo stran sprednje in zadnje platnice. Za učvrstitev hrbtna in za pokritje razpoke v lesu na hrbtni platnici je knjigovez uporabil fragmente iz vsaj treh gotskih rokopisov, kakor da jih je jemal iz škatle, kjer so bili nasuti: taka raznolikost fragmentov v eni vezavi ni ravno vsakdanja in k temu je treba dodati še dva karolinška fragmenta. Ovita sta okoli prve in zadnje lege: večji del fragmenta (širok 62 in 60 mm) je prost, medtem ko je ožji del (9–11 mm in 9 mm) zavihan okoli lege in trdno nalepljen na notranji del papirne pole. Ohranilo se je 27 spodnjih vrst na foliju, manjka pa jih še kakšnih 23 ali 25 na zgornjem delu. V oči zbode spodnji del iniciiale *P(aulus apostolus non ab hominibus)*, s katero se pričinja 1. poglavje Pavlovega pisma Galačanom (slika 6). Slog, strukturni detajli iniciiale, barve in kodikološke podrob-

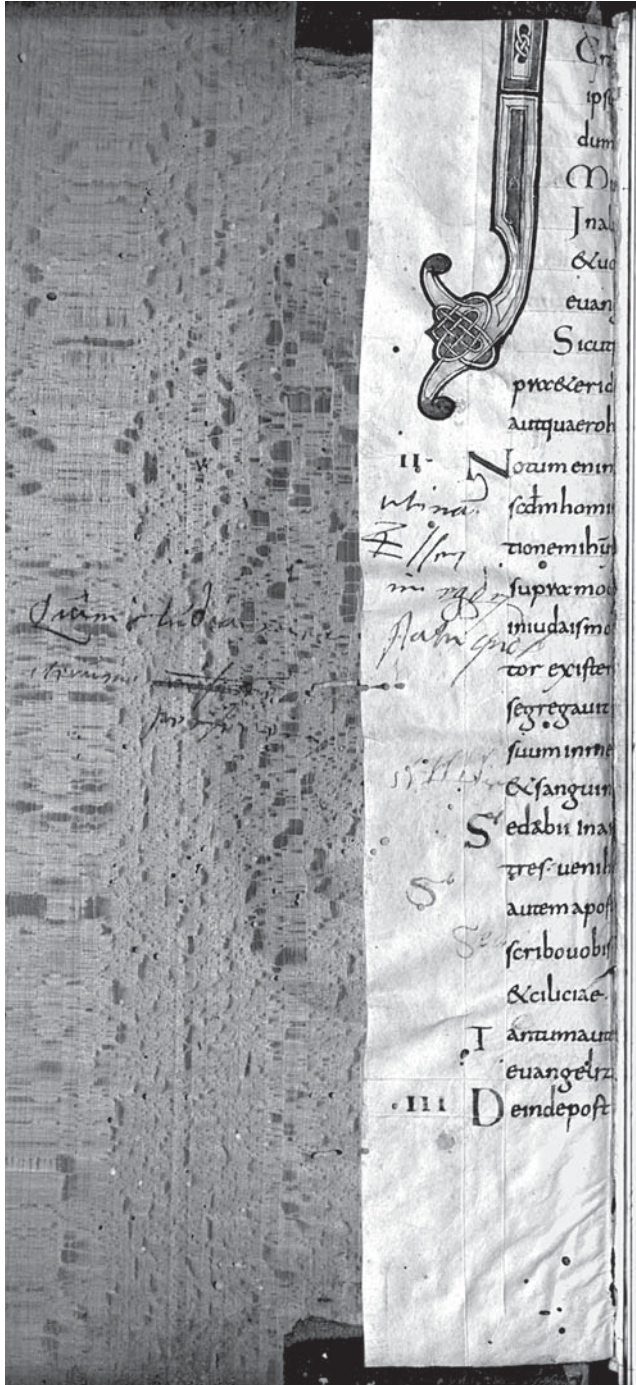
⁶⁶ Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, sign. 4057-4061 E. c. 1; knjiga vsebuje več prvotiskov iz let 1471 in 1474 in rokopisov. O vsebini: Golob, *Manuscripta. Knjižno slikarstvo*, str. 183. V zadnjem desetletju 20. stoletja so knjigo razvezali, ločili fragmente in vezavo popravili; zato o prvotni situaciji fragmentov ne vem ničesar; knjigoveški pečatniki so po posegu izgubili del svoje reliefnosti. Sl. fragmenta z inicialo E je na str. 182.

⁶⁷ Bischoff, *Die südostdeutschen Schreibschulen*, str. 206.

⁶⁸ Večji fragment meri 190 x 130/135 mm, trakovi za okrepitev veznikov pa so široki do 10 mm in dolgi do 192 mm. Gre za perikope iz Stare zaveze v Apostolskih pisem. Posnetki so objavljeni v: Golob, *Manuscripta. Knjižno slikarstvo*, str. 182–185.

⁶⁹ Schwarzmaier, *Sozialgeschichtliche Untersuchungen*, str. 50–72; Hofmann, *Epistolarfragmente*, str. 192–206; Hoffmann, *Schreibschulen*, str. 154–155. Sedaj Stuttgart Hauptstaatsarchiv, iniciala E se ujema z inicialo F, ki je kot fragment J 43 B X a Nr. 524 hranjena v navedenem arhivu.

⁷⁰ Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, sign. Ti 1567. Platnice: 315 x 207 mm. Fragment okoli prve pole meri 309 x 71 mm, okoli zadnje pole pa 307 x 69 mm. Na fragmentu je videti le 10 vrstic besedila z UR 9,2 mm. Golob, *S črnim in zlatom* (v tisku).

Slika 6: Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, sign. 1567: tiskarska povezava knjižnega bloka, utrjena s fragmentom Svetega pisma.

Ljubljana, The National and University Library, shelf mark 1567: booktrade binding of a text block, reinforced with a fragment of the Bible.

nosti omogočajo, da si smemo predstavljati, kje je nastala ta karolinška Biblija. Detajli vodijo proti rokopisom tako imenovane franko-saške šole, veliko stičnih točk imajo s slikarskimi segmenti inicial iz Druge biblije Karla Plešastega, ki je delo skriptorija v Saint-Amandu med leti 871 in 877.⁷¹

Biblija, iz katere je ta preostanek, bi utegnila biti prav tako visoka dobrih 40 cm kot Druga Biblija Karla Plešastega, ki jo je cesar namenil opatiji Saint-Denis; po vsem sodeč je bila skrbno izdelana, saj se iniciale ne razlikujejo ne po velikosti ne po risarski popolnosti, bistvena razlika je v uporabi dragocenih materialov, predvsem zlata. In zato so povsem na mestu Ovidijeve besede, da je več vredna mojstrova roka kot cena barv, ki jih je potreboval: *Materiam superabat opus* (Metamorfoze, II, 5).

Štirje tipi mehkih vezav

Ker se je v Srednji Evropi ohranilo večje število mehkih vezav na konvolutih, na spisovnem gradivu, zbirkah dokumentov ipd. (redkeje pa na liturgičnih in literarnih ali znanstvenih kodeksih),⁷² se je ustvaril napačen vtis, da je to posledica ustaljene prakse in nižjega vrednotenja takih knjig in da je tip vezave določen tudi z vsebino. Sploh ne: najstarejše znane mehke vezave so ovile epistolarje, znanstvena in literarna dela antičnih avtorjev, evangeliarje, psaltrje itd. Treba si je samo pogledati seznam knjižnih vezav iz sinajskega samostana Sv. Katarine in med 3329 enotami (v trdih in mehkih platnicah) ni kodeksov, ki ne bi vsebovali literarnih ali liturgičnih besedil. – Danes z izrazom »mehke vezave« zaznamujemo tiste, kjer platnice nimajo opore, ampak so pergamentne, usnjene, roževinaste, papirusne, tekstilne ipd. To sicer ne pomeni, da so platnice samo enoslojne: npr. tekstilne so lahko iz več slojev zlepljenega platna, pergamentne so marsikdaj iz preganjenih pergamentnih folijev, iz sešitih pergamentnih (npr. listinskih) kosov, druge krati je pergament na notranji strani polepljen s fragmenti ali kosi tkanine itd., a še vedno so platnice gibke, torej so mehke.

Raziskovanje poznoantičnih in zgodnjebizantinskih vezav kaže, da so mehke vezave zelo zgodnja oblika knjižnih vezav: najstarejši primerki so iz 4. stoletja in so se ohranili v egiptovskem kulturnem okolju, čeprav so jih uporabljali po vsem vzhodnem Sredozemlju. Po strukturi in tehnični plati so te vezave že povsem

⁷¹ Steblo črke je razdeljeno v nekaj segmentov, v enem je iz trakov spleten vozle, značilen za inzularno knjižno slikarstvo. Na koncu širokega in po širini posnetega stebela je še bolj zapleten vozle, ki ustvarja mrežo manjših geometričnih polj. Vsa so dovolj majhna, da v harmoniji rožnato-vijolične, svetle kromoksidne in presojno rumene učinkujejo kot naslikane vzporednice zlatarskih del. – V tem času se je karolinška iluminacija odmaknila od pripovednosti in se podredila prečiščenim kompozicijam, pristala je tako rekoč na robu abstrakcije. Zaradi oblikovanja segmentov in vozlov je vredno primerjati iniciale iz Druge biblije Karla Plešastega na fol. 396v, 408r, 416r, 421r in 432r (Paris, Bibliothèque nationale, Ms latin 2).

⁷² Značilen naslov *Koperte als Einband bei Gebrauchsschriftgut in Mittelalter und früher Neuzeit* pred nekaj leti objavljene raziskave vsiljuje misel o mehkih vezavah kot primerni obliki za gradivo, ki je »porabno« in ima začasno veljavo. Pieper-Mau, *Koperte als Einband*, naslovnna stran.

dognani rokodelski in umetniški izdelki. Poznamo vezave z eno lego in take z več legami, starokrščanske mehke vezave (ki jih samo dobro desetletje stari katalogi kar počez in nekritično imenujejo »koptske vezave«) imajo tudi okras na platnicah že urejen v domišljene kompozicije, in zato so raziskovalci⁷³ knjižnih struktur in knjižnih vezav bistveno bolj zadržani glede razglašanja porekla in časa »ustvaritve« mehkih vezav; utemeljena je domneva, da ohranjene (mehke) vezave ne predstavljajo začetne faze te knjigoveške zvrsti.

Odličen vir informacij o videzu zgodnjih vezav (ne pa o strukturah) so slikarska dela, posebej tista iz predjustinijanskega časa. Tudi na zgodnjih upodobitvah je pogosto videti, da so zaprte knjige s preklopljenimi platnicami povezane z vrstico, ki ovije knjižni blok in je nasukana okoli gumba, ali pa se preklon nadaljuje s trakom, ki nekajkrat teče okoli knjižnega bloka in je učvrščen s paličko ali sponko.⁷⁴ Prav tako izdelane preklonpe usnjene platnice je najti v prenekaterem arhivu in so po mnogih stoletjih uporabe še vedno solidno ohranjene. Izkazale so se nadvse priročne za gradivo, ki je dostikrat moralo na pot, usnje ni bilo tako težko kot lesene platnice, hkrati pa je bilo trpežno in je dobro varovalo pred vremenom. Take vezave so imeli npr. brevirji za zasebno rabo, mašne knjige, ki jih je bilo treba nesti do nekaj kilometrov oddaljene podružnice, medicinski priročniki z zbirkami receptov, urbarji, računske knjige ipd.⁷⁵

Raznolikost knjigoveških invencij je presenetljiva, v slovenskih arhivih in knjižnicah je veliko mehkih vezav, ki bi bile vredne dolgoletnega raziskovanja ter kakšne zajetne razprave. Raziskovalnih prispevkov o mehkih vezavah ni v izobilju, eden od velikih problemov pa je terminologija, ker je to polje, ki je komajda pregnalo začetni strah: terminologija se oblikuje le na temelju gradiva, posamezne prvine lahko poimenujemo šele skozi analitični proces. Agnes Scholla je v uvodu svojega članka⁷⁶ navedla Konfucijev nasvet svojemu učencu Ce-Luju: »Če besede niso pravilne, potem tisto, kar je izrečeno, ni tisto, kar je bilo mišljeno; če tisto, kar je bilo mišljeno, ni pravilno povedano, potem tisto, kar bi moralo biti storjeno, ni bilo narejeno.« In terminologija je prav to: biti mora natančna, začasna in zasilna poimenovanja lahko povzročijo zmedo in trajati utegne zares dolgo, preden se pravilen izraz brez trohice dvoma uveljavi, napake pa je skorajda nemogoče izkoreniniti. Zato sem se v nadaljevanju omejila le na poimenovanja, ki so se doslej uveljavila v knjigoveških in restavratorskih delavnicah pri nas in jih lahko štejemo za tako rekoč obče sprejeta.

Iz fonda Nadškofijskega arhiva Ljubljana sem izbrala štiri srednjeveške kodekse z liturgičnimi in literarnimi deli: vsi imajo mehke pergamentne vezave, in, čeprav je na pogled videti, da med njimi ni posebnih razlik, so iz različnih časov in knjigovezi so se vsakič lotili dela po drugačnem postopku. Uporaba pergamentnih fragmentov je samo vzporedna informacija o materialih in njihovi uporabi v strukturi vezav, najbolj zanimiva pa je raznolikost knjigoveških odločitev, v resnici

⁷³ Brandis, *Die Handschrift*, str. 38.

⁷⁴ Greenfield, *ABC of Bookbinding*, str. 81.

⁷⁵ Boudalis, *The Bindings* (v tisku).

⁷⁶ Scholla, *Terminology and Typology*, str. 63.

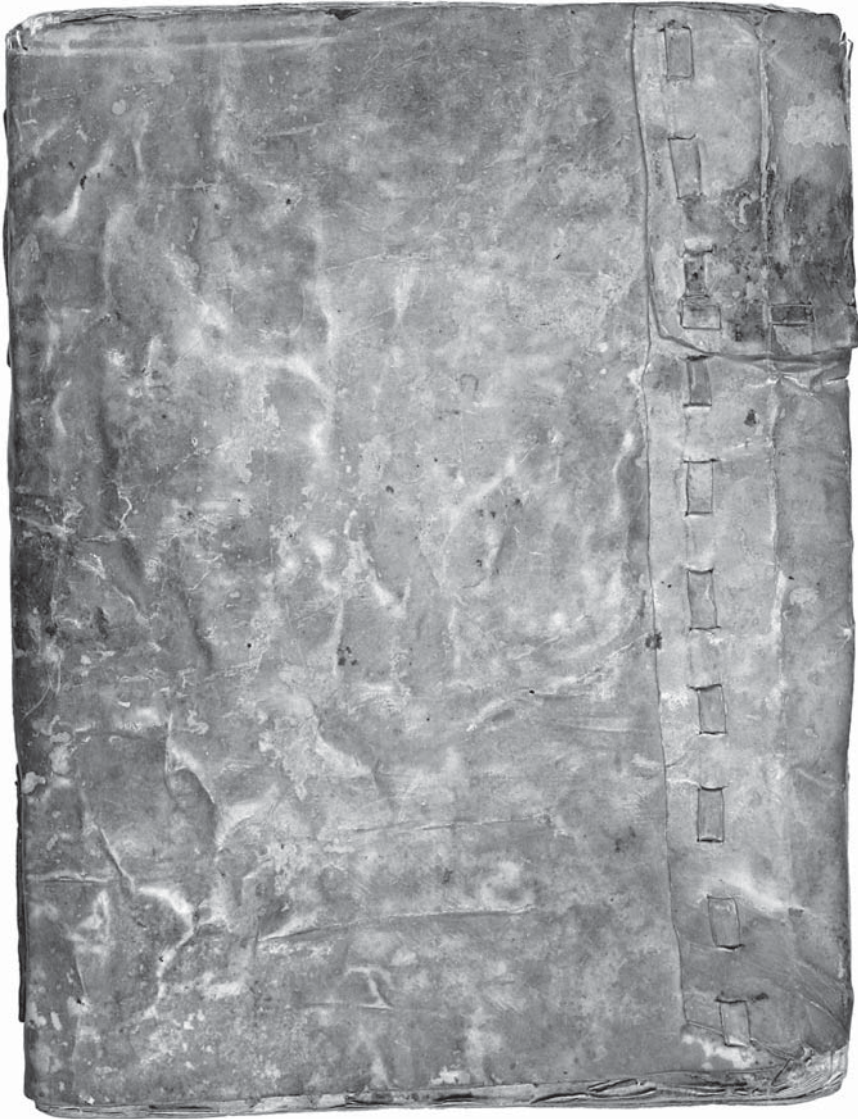
Slika 7: Ljubljana, Nadškofjski arhiv, Ms 1 in 22: hrbtišči mehkih vezav z opletenimi dolgimi šivi. Ljubljana, The Archiepiscopal Archives, Ms 1 and 22: spines of limp bindings with long interwoven stitches.

je v delu, v prijemih, pretikanju šivalnih niti in detajlih, ki dajo čvrsto in hkrati likovno zanimivo vezavo, pahljača inventivnih odločitev.

Kot Ms 1⁷⁷ je evidentiran pergamentni rokopis (slika 7), ki je sestavljen iz treh kodikoloških enot, ki jih je treba datirati v prva tri ali štiri desetletja 14. stoletja. Pridižna besedila so – po paleografskih danostih sodeč – prepisali v jugovzhodni Nemčiji, kdaj in kje so jih sestavili v celoto in zvezali, pa ni nedvoumno jasno, le to je mogoče reči, da gre za nemško knjigoveško delo iz druge polovice 15. stoletja. – Platnici sta sestavljeni iz dveh (sešitih) listin, zato sta na zunanjščini mehkejšega otipa in nepopisani, na notranji strani pa je površina zglajena in popisana. S tem ko je knjigovez uporabil anopistograf, je na pogled ustvaril videz večje odličnosti in prikril drugotno rabo. Večja listina, ki ni popolna, ampak prirezana na dimenzije knjižnega bloka, je segala od notranje tretjine sprednje platnice čez hrbtišče in vso hrbtno platnico (približno 160 x 198 mm), manjši kos druge listine (68 x 198 mm) pa je prišit s pergamentnim trakom (širine 8 mm) in, ker si zareze za trak sledijo na razdalji 8–10 mm, deluje stik dveh listin dekorativno. Trak je enake kvalitete kot listini. Obe sta iz (2. polovice) 15. stoletja in to pomeni, da so Sermonarij zvezali približno stoletje po dokončanem prepisu.

Sredi šiva na sprednji platnici je trd pleten gumb, medtem ko je gumb na zunanjem robu platnice odpadel in je ostala samo rjasta luknja. To je manjša poškodba v primerjavi s tem, da je hrbtna platnica zgorela, od nje ni ostalo prav nič in ožgani so tudi zadnji listi, zogleneli robovi so še vedno sprijeti. Seveda ne moremo vedeti, kako je bila pritrjena povezovalna nit. A zaradi manjkajoče hrbtna platnice je razkrit del šivalnih poti in je mogoče pogledati knjigovezu »pod roke«, ker so šivalne vrvice ostale na svojem mestu.

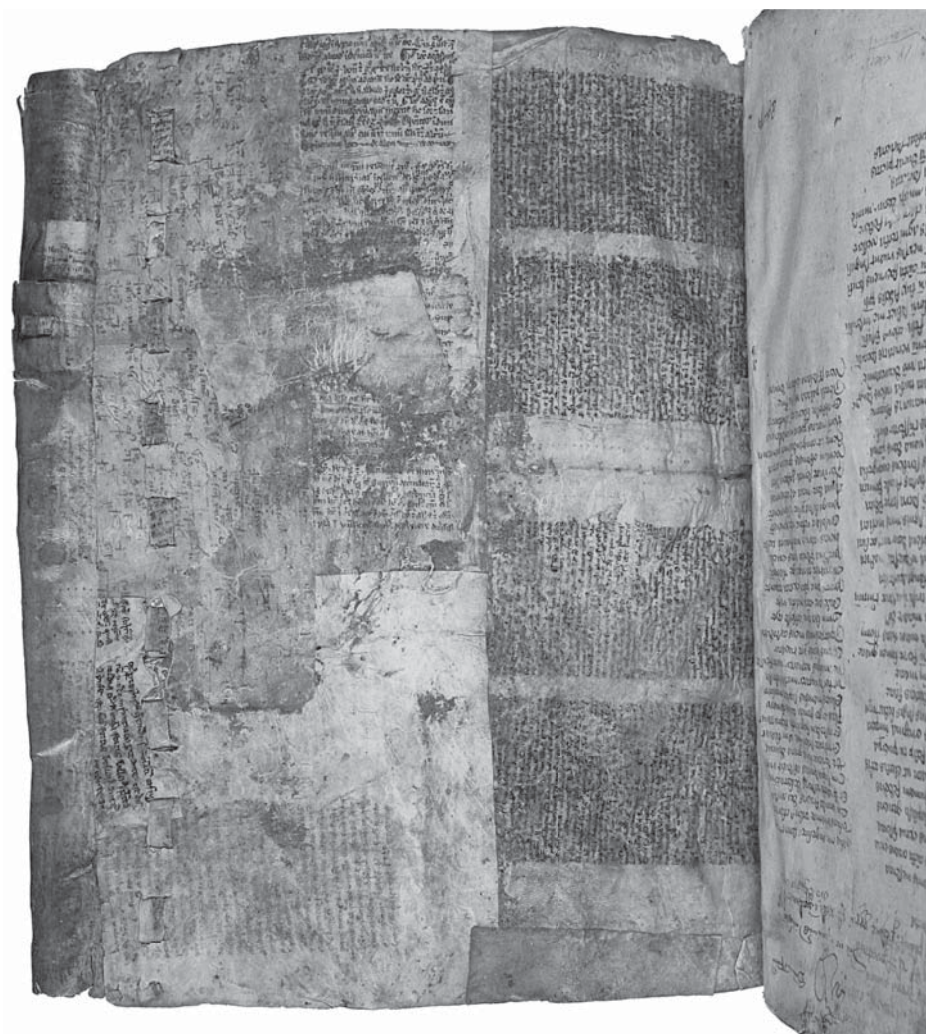
⁷⁷ Kos, *Srednjeveški rokopisi v Sloveniji*, kat. št. 89; dimenzije platnic: približno 200 x 145 mm; za kodikološki opis gl.: <http://manuscripta.at/?ID=1796>.

Slika 8: Ljubljana, Nadškofjski arhiv, Ms 22: zunanja stran hrbtne platnice iz dveh pergamentnih pol, sešitih s pergamentnim trakom.

Ljubljana, The Archiepiscopal Archives, Ms 22: outside of the back cover, consisting of two parchment pieces sewn with a parchment strip.

Kodeks je sestavljen iz osmih leg ($IV^8 + V^{18} + 4xIV^{50} + III^{56} + V^{66}$) in kot hrbtne okrepitev jih ovija pergamentni fragment, čez katerega je položena sešita platnica iz dveh listin. Knjigovez je pričel šivati pri zadnji legi – naredil je vozec pri vbodu na peti in nato je pretikal dve niti: vedno po šest vbodov. V vezniku prve lege pa je zadnjo pot zgornje niti ponovil in s preostankom šivalne niti ovil zadnjo pot, spodnjo nit pa zavozlal. Na zunanjsčini hrbitišča je njegovo delo videti kar

Slika 9: Ljubljana, Nadškofjski arhiv, Ms 22: notranja stran hrbtna platnice, utrjene z nalepljenimi pergamentnimi fragmenti iz pretežno molitvenika.

Ljubljana, The Archiepiscopal Archives, Ms 22: outside of the back cover, consisting of two parchment pieces sewn with a parchment strip.

dekorativno: na šestih mestih je nit izstopila in tako dolgi vbodi tvorijo tri skupine, ki so podložene s precej debelim rjavim usnjem. Osem niti, ki so zvezale osem leg, je opletel – po dve niti skupaj – z gosto zbitim pretikanjem igle: kot bi hotel narediti oklep. Iz delno ohranjene vezave lahko ugotovimo, da je še vedno trdna, da se kodeks plosko odpira in platnice iz kompaktnega listinskega pergamenta so morale svojemu namenu dobro služiti. Taka vezava je zahtevala manj časa in truda kot trda (z lesenimi platnicami) in je bila tudi zaradi skromnejšega materiala cenejša. Ker pa pergamentne platnice samo prekrivajo knjižni blok, se foliji (in toliko bolj listi) vihajo.

Videti je, kot da je rokopis Ms 22⁷⁸ zvezan po približno enakih načelih, vendar je vezava več desetletij starejša: v knjižnem bloku je najti različne molitve in pridige, prepisane v zadnji četrtini 14. stoletja in, čeprav gre za pisave, ki pripadajo južnonemškim pisnim šolam, je kodeks najbrž nastal v okolju južne Štajerske, med drugim so navedeni kraji, ki so okoli Celja: Laško, Hum, Stranice, Konjice itd. (slika 8, 9).

Ker je sestavljen iz desetih leg, se v dolgih šivih na hrbtišču pojavi deset niti (slika 7), ki so združene v povescmo in je zelo gosto in nadvse pravilno obšita v kitasti prevezavi. Platnice niso povsem ustreznih dimenzij za papirni knjižni blok: sprednja je po širini preozka, hrbtna pa po višini prenizka (slika 8). Poleg tega je hrbtna platnica sestavljena iz treh kosov pergamenta, šivalni trak pa je na zunanji strani gladek in na notranji polepljen z odrezki vsaj dveh pergamentnih folijev: dvoslojni zlepki pergamentov različnih kvalitiet so preprečevali sukanje robov, raztezanje in podobno nezaželeno odzivanje šivalnega traka, ki bi lahko ob spremenjenih klimatskih pogojih vplival na trdnost vezave. Zunanja stran platnic razkriva precej trd in močno nagubančen pergament, notranja stran pa je povsem prekrita s pergamentnimi listi, največ je bifolijev molitvenika, napisanega v zelo majhni pisavi (slika 8 in 9).⁷⁹ Na notranjo stran hrbtna platnica je nalepljenih 11 (!) pergamentnih fragmentov različnih izvorov in navsezadnje so notranje okrepitve v veznikih posameznih leg iz še enega rokopisa, vendar vidimo, da je tudi ta rokopis sešit z dvema nitkama, ki se na vbodih prekrizata. Rokopis je zanimiv tudi zaradi popravil, ki so jih opravili še v 15. stoletju: restavrator je reševal knjižni blok in posamezne folije, ker je papir mehak in dovzeten za mehanske poškodbe.

V Kosovem Katalogu srednjeveških rokopisov ni najti enote, ki je danes evidentirana kot Ms 8 (slika 10):⁸⁰ kot pravi zapis na fol. 52v, je Postile Nikolaja iz Lyre prepisal Marino (ali mogoče Mariano?) iz Kranja, in sicer na Dunaju 31. oktobra leta 1407, na fol. 157v, kjer je komentar Alarda de Gelria, pa je navedena letnica 1406. Čeprav je rokopis prešel iz župnijskega arhiva v Kranju v Ljubljano, pa to ne dokazuje, kje je bil rokopis zvezan. Knjigovez je uporabil fragment Tore (Gen 12 in 13), ki v celoti meri 286 x 413 mm. Fragment je dvakrat preganjen, enkrat po višini kodeksa (na 210 mm), naslednjič na hrbtnem delu, tako da zavih pokriva obrezo. Vezava je kot knjigoveško delo brezhibno ohranjena, platnice pa so iz finega, tenkega pergamenta, zato so scefrane. Na hrbtni usnjeni okrepitvi vidimo sedem linij dolgih šivov, ki so iz dvojnih šivalnih niti – kodeks je namreč sestavljen iz 14 leg. V vseh veznikih so dvojne pergamentne okrepitve (zaradi debeline kodeksa in mehkega papirja), sicer pa potek šivanja razkriva pogled na temno usnje: šivalna mesta ob glavi in peti se navzven vidijo kot verižica, sredinske povezave se kažejo kot dolgi šivi in vmesne pričvrstitve zaznamujeta dva gumba. Ker je na usnju narejena slepa mreža iz vertikalnih in horizontalnih črt, je v kombinaciji s svetlo nitjo pogled na hrbet dovolj všečen. Če je pri Ms 1 bilo iz poteka niti nesporno, da

⁷⁸ Kos, *Srednjeveški rokopisi v Sloveniji*, kat. št. 101; dimenzije platnic: 285 x 205 mm; za kodikološke podatke gl.: <http://manuscripta.at/?ID=1809>.

⁷⁹ Pisno polje je visoko 130 mm in je približno 66 vrstic, visokih 1,9 mm.

⁸⁰ Dimenzije platnic: 210 x 153 mm; <http://manuscripta.at/?ID=1802>.

Slika 10: Ljubljana, Nadškofjski arhiv, Ms 8 in 12: dolgi in verižični šivi na hrbtni okrepitvi. Ljubljana, The Archiepiscopal Archives, Ms 8 and 12: long and chain stitches on black plates.

je knjigovez naredil vozle samo na začetni točki šivanja (v vezniku zadnje lege), pa je v tem rokopisu najti vozle v vezniku prve in zadnje lege (slika 10).

Tudi sedanjega Ms 12 (slika 10) ni v Kosovem katalogu.⁸¹ Spet gre za Sermonarij, ki je datiran 1415; zaradi interlinearnih glos v slovenščini bi utegnil nastati nekje v naših krajih. Za platnice je precej kompakten pergament in zunanost hrbtišča je zavarovana z usnjenim trakom, kjer teče počez pet linij verižnega vboda. To je najpreprostejša vezava tega tipa: dvojna nit se na petih točkah pretakne skozi veznik in z verižico na hrbtišču poveže oz. utrdi šive prejšnje lege s prišitjem nove. Vozli so samo zunanji, kar pomeni, da je knjigovez pričel šivati lege s hrbtni strani, pa tudi končal je tako.

Izbrani štirje primerki mehkih vezav so dobili prostor v tem zapisu zaradi uporabe pergamentnih kosov za zunanje varovalo knjižnega bloka. Če je splošni izraz *sine asscribus* za mehke vezave še v karolinškem času označil mnoge variante, se je zaradi vedno novih različic poimenovanje zlagoma obogatilo, sledilo je knjigoveškim novostim. Ne oziraje se na manjše strukturne razlike, še vedno velja, da so vezave *in pergamento* manj pogoste kot tiste v usnje.⁸² Duhovitosti knjigovezov ni motila raba ne pergamenta ne usnja, oba materiala so obvladovali enako sproščeno: treba je bilo rešiti nalogo. Pregled objavljenega slikovnega gradiva iz notranjeavstrijskih dežel, nemških mest in tudi oddaljenih pokrajin pod njihovim vplivom pa pokaže, da so bile tehnike mehkih vezav približno enake in vsaj rokopisa NŠAL Ms 22 (ok. 1380–1400) in Ms 12 (kmalu po 1415) bi morali upoštevati kot izdelka v naših krajih delujočih knjigovezov.

⁸¹ Dimenzije platnic: 300 x 225 mm; <http://manuscripta.at/?ID=1804>

⁸² Pieper Mau, op. 310.

* * * * *

Umetnost si po navadi nadene slog svojih gospodov in vsaj z nekaterih fragmentov se začutijo ustvarjalni nagibi, ki so spremljali nastanek izvirnika, srednjeveškega rokopisa. To so sicer drugotne informacije, ki ne smejo ali ne bi smele preglasiti pogleda na knjigovezovo delo, a so vseeno dobrodošla opozorila o plasteh v zgodovini obravnavanih knjig. Skupaj z vpisi lastnikov, s pripisi, ki razlagajo, glosirajo besedilo in z drugimi posegi nam kažejo metamorfoze v razumevanju knjige: sleherni bralec, ki je pustil znamenje svoje prisotnosti, je dodal v življenje knjige nov moment. Katerikoli zorni kot zastavimo pri raziskovanju procesov v nastajanju dokončne, sedaj vidne podobe knjige, se vedno znova izkaže, da je še boljši pogled na knjigo kot celoto, je zgovoren, opozarja in dodaja spoznanja k izbranemu raziskovalnemu segmentu. Knjiga je vseskozi antropološki fenomen.

Tisk je prav gotovo pospešil makuliranje rokopisnih knjig,⁸³ a množice tiskanih knjig so samo eden od razlogov, da so se verjetno tudi spodobno ohranjene pergamentne celote spremenile v kup folijev, zgolj uporaben material. Prav zato je – kakor je bilo nekajkrat mogoče zapisati – navzkrižno primerjanje fragmentov, vezav in knjigoveških tehnik pomembno. Tako v virtualnem sestavljanju nastajajo delne celote, ki jim pravim »fragmentni klastri«, ti pa lahko osvetlijo več kot samo eno knjigoveško enoto, omogočajo korak proti nekdanji rokopisni enoti. In s tem omogočajo vsaj delno rekonstrukcijo časa in okolja, ki mu sledimo.

Pergament je vseskozi uporaben in trepežen material, popisani fragment je še bolj zanimiv kot povsem čist in, ko sem v kapucinskem samostanu v Škofji Loki odpela zapirala na inkunabuli, sem na notranji strani usnjenih trakov videla z gotico popisane pergamentne fragmente. Redek pogled, ker so pergamentni odrezki, nalepljeni na usnjene zapiralne trakove skoraj vsi odpadli, saj se je lepilo, škrob ali klej, v teh stoletjih posušilo. Tako kot pri šivalnem traku, s katerim so sestavili dve listini za ovitek rokopisa NŠAL Ms 22, so bili ti pergamentni odrezki svoje čase strukturno pomembni detajli, zaradi njih se usnjeni trakovi niso niti preveč raztegnili, niti se niso sesvitkali, ampak so se po uporabi vrnili v svojo prvotno obliko. Zares, kdo bi pomislil na tako knjigoveško izkušnjo. Fragmenti kot *opera minora*.

⁸³ Glaßner, *Aus germanistischen Fragmentenforschung*, str. 117.

VIRI IN LITERATURA

Elektronski viri:

<http://manuscripta.at/?ID=1796>

<http://manuscripta.at/?ID=1802>

<http://manuscripta.at/?ID=1804>

<http://manuscripta.at/?ID=1809>

Sekundarna literatura:

- Bichoff, Bernhard, *Die südostdeutschen Schreibschulen und Bibliotheken in der Karolingerzeit. 2. Die vorwiegend österreichischen Diözesen*, Leipzig etc.: Harrasowitz 1980.
- Boudalis, Georgios, *The Bindings of the Early Christian Codex. Challenging the Coptic contribution to Bookbinding Structures. Bookbindings: Theoretical Approaches and Practical Solutions*, Turnhout: Brepols 2017 (v tisku).
- Brandis, Tilo, *Die Handschrift zwischen Mittelalter und Neuzeit, Gutenberg Jahrbuch 72*, 1997, str. 27–57.
- Brodský, Pavel, *Katalog iluminovaných rukopisů Knihovny Národního muzea v Praze*, Praha: Koniasch Latin Press, 2000.
- Dular, Anja, *Živeti od knjig. Zgodovina knjigotrštva na Kranjskem do začetka 19. stoletja / Vom Buch leben. Geschichte des Buchhandels in Krain bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts*, Ljubljana: Knjižnica »Kronike«, št. 7, Ljubljana 2002.
- Dular, Anja, *Ljubljanski knjigovezi v 16. in 17. stoletju. Konserviranje in restavriranje knjig in papirja 2 / Book and Paper Conservation 2*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2016, str. 58–67.
- Ellwein, Thomas, *Die private Bibliothek als Informationsbasis. Gutenberg Jahrbuch 56*, 1981, str. 46–54.
- Fagin Davis, Lisa, *Wolfgang Engelbert pl. Auersperg, bibliofil 17. stoletja. Zbornik za umetnostno zgodovino*, s.n. 35, 1999, str. 193–213.
- Glabner, Christine, *Zwischen Christherre-Chronik und Iwein: Aus zwei Jahrhunderten germanistischer Fragmentenforschung. Fragmente. Der Umgang mit lückenhafter Quellenüberlieferung in der Mittelalterforschung*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2010, str. 109–120.
- Golob, Nataša, *Srednjeveški kodeksi iz Stične: XII. stoletje*. Ljubljana: Slovenska knjiga, 1994.
- Golob, Nataša, *Srednjeveški fragmenti v javnih zbirkah v Sloveniji: 1. Piran, župnijski arhiv. Zbornik za umetnostno zgodovino*, s.n. 35, 1999, str. 136–146.
- Golob, Nataša, *Nekaj detajlov o vezavah srednjeveških rokopisov iz nekdanje Auerspergove ljubljanske knjižnice. Arhivi: Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije 24/2*, 2001, str. 53–58.
- Golob, Nataša, *Fragmenti srednjeveških rokopisov v javnih zbirkah v Sloveniji: 2. Ljubljana, Semeniška knjižnica. Zgodovinski časopis 56*, 2002, str. 133–160.
- Golob, Nataša, *Manuscripta. Knjižno slikarstvo v srednjeveških rokopisih iz Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani*, Ljubljana: Narodna galerija & Filozofska fakulteta, 2010.
- Golob, Nataša, *Brevir škofa Žige pl. Lamberga in Bartolomeo del Tintore, alias Picov mojster. Zbornik za umetnostno zgodovino*, s.n. 51, 2015 [2016], str. 21–51.
- Golob, Nataša, *S črnilom in zlatom. Spomeniki knjižnega slikarstva v Sloveniji 850–1530*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2017.
- Greenfield, Jane, *ABC of Bookbinding. A unique glossary with over 700 illustrations for collectors & librarians*. New Castle [Delaware]: Oak Knoll Press, 1998.

- Hoffmann, Hartmut, *Schreibschulen des 10. und 11. Jahrhunderts im Südwesten des Deutschen Reichs*, Hannover: Hahn, 2004.
- Hofmann, Norbert, Epistolarfragmente des 9. Jahrhunderts aus Ellwanger Archivbeständen. *Ellwanger Jahrbuch* 33, 1989–1990, str. 192–206.
- Kos, Milko, *Srednjeveški rokopisi v Sloveniji / s sodelovanjem Fr. Stelèta opisal Milko Kos*. Ljubljana: Umetnostno-zgodovinsko društvo, 1931.
- Mau-Pieper, Maren, *Koperte als Einband bei Gebrauchsschriftgut in Mittelalter und früher Neuzeit*. Tübingen 2005 (magistrsko delo); dostopno: <https://publikationen.uni-tuebingen.de/xmlui/.../46251> (dostop 7. 5. 2016)
- Mittler, Elmar, *Bibliotheca Palatina*, Heidelberg: Braus, 1986.
- Mlinarič, Jože, *Kostanjeviška opatija 1234–1786*. Ljubljana: Delo, 1987.
- Mlinarič, Jože, *Stiška opatija 1136–1786*. Novo mesto: Dolenjska založba, 1995.
- Pickwood, Nicholas, The Interpretation of Bookbinding Structure. An Examination of Sixteenth-Century Bindings in the Ramey Collection in the Pierpont Morgan Library. *The Library*, Sixth Series, 17/3, 1995, str. 209–249.
- Pickwood, Nicholas, The Use of Fragments of Medieval Manuscripts in the Construction and Covering of Bindings on Printed Books. *Interpreting and Collecting Fragments of Medieval Books*, Los Altos Hills: Anderson-Lovelace & The Red Gull Press, 2000, str. 1–20.
- Radics, Peter, Geschichte des deutschen Buchhandels in Krain. *Archiv für Geschichte des deutschen Buchhandels* 6, 1881, str. 73–93.
- Rajšp, Vincenc: *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1597–1773)*. Zbornik razprav, Redovništvo na Slovenskem, 4. Ljubljana 1998.
- Reisp, Branko, O nekdanji knjižnici knezov Auerspergov (Turjaških) v Ljubljani. *Zgodovinski časopis* 43, 1989, str. 37–47.
- Rosenfeld, Hellmut, Bücherpreis, Antiquariatspreis und Einbandpreis im 16. und 17. Jahrhundert. *Gutenberg Jahrbuch* 33, 1958, str. 358–363.
- Scholla, Agnes, Terminology and Typology of Limp Bindings. *Le reliure médiévale. Pour une description normalisée. Actes du colloque international (Paris, 22-24 mai 2203)* organisé par l'Institut de recherche ed d'histoire des textes (CNRS), Édités par Guy Lanoë avec collaboration de Geneviève Grand, Turnhout: Brepols 2008, str. 61–73.
- Schwarzmaier, Hans-Martin, Sozialgeschichtliche Untersuchungen zur Geschichte der Abtei Ellwangen in der Karolingerzeit. Ellwangen 764–1964. *Festschrift zur 1200-Jahrfeier*, Ellwangen: Schwabenverlag 1964, str. 50–72.
- Smith, Margaret M.: Preface. *Interpreting and Collecting Fragments of Medieval Books*. Los Altos Hills: Anderson Lovelace – Red Gull Press 2000, str. XI–XV.
- Svoljšak, Sonja – Kocjan, Urša, Zgodnje novoveško recikliranje in njegove uganke: rokopisni fragmenti kot knjigoveški material. *Knjižničarske novice*, 24, št. 7/8, 2014, str. 6–7.
- Vizkelety, Andras, Ein Beitrag zur regionalen Rezeptionsgeschichte mittelalterlichen Schrifttums. *Fragmente. Der Umgang mit lückenhafter Quellenüberlieferung in der Mittelalterforschung*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2010, str. 71–75.
- Vogrin, Marjan, Fragment Teodozijevega kodeksa v Minoritski knjižnici na Ptuj. *Kronika* 40, 1992, str. 169–170.
- Weber, B.: *Zeichen der Zeit. Aus den Schatzkammern der Zentralbibliothek Zürich*, Zürich 2002.
- Žargi, Matija, Auerspergov knežji dvorec v Ljubljani / The Princes of Auersperg Mansion in Ljubljana. *Theatrum vitae et mortis humanae / Prizorišče človeškega življenja in smrti: Podobe iz 17. stoletja na Slovenskem / The Theatre of Human Life and Death: Images from the Seventeenth Century in Slovenia, Razprave*. Ljubljana: Narodni muzej, 2002, str. 277–307.

SUMMARY

Mediaeval Parchment Fragments in Bookbindings

Nataša Golob

There are many fragments in Slovene libraries and archives which were originally parts of mediaeval parchment codices or documents and were subsequently used in bookbindings. Fragments are a field of research in itself, they transmit data on formerly whole manuscripts and can contain parts of exceptional, unique texts. When documenting fragments with the aim of forming a catalogue, codicological features are of utmost importance, i.e. the fragment's dimensions, the number of fragments in an individual binding, the time and place of production, its state of preservation, the form of justification, the type of the writing field, layout, the distance between the lines, ink colour, rubrics and initials, all of which is followed by holder's census, shelf mark of holding library or collection, table of contents, congruity between publications, additions of owners and readers' glosses. Numerous fragments are disbound and often include lacking (or none whatsoever) data on former holders, which impedes the examination of their original book-related environment and course of history. The surveys conducted thus far lead to the assumption that bookbinders active in these parts acquired parchment fragments mostly from nearby church and monastic libraries, while fragments in bindings made for the booktrade purchased abroad appear to have been compiled from various places and cannot be regarded as proof of reading materials that played any role whatsoever in the local environment.

Binding of parchment fragments provided a good and permanent protection of the books' contents, which is evident from groups of books bound for Cathedral Canon and member of Academia Operosorum Jurij Andrej Gladič or Prince Wolfgang Engelbert Auersperg. Two different bookbinders are behind these bindings; Johannes Helm (Helmb) might have worked for the former around 1700 and Georg Sixt Schaffer for the latter around 1655. As the use of parchment folios from the same or related manuscript is repeated in both instances, which applies also to the bookbinding process, such a group could be crucial for the research of a craftsman's body of work. Gladič's booklets containing clean copies of lectures at the Jesuit College in Vienna are bound in fragments of three musical manuscripts by means of hempen cords and have almost flat spines. Schaffer, for instance, bound text blocks to cardboard front and back covers with alum-tawed bands by lacing them in the hinge between the spine and the cover; he used narrow and long thongs and was mindful of the depictions on the fragment, which was not a virtue of bookbinders at the time. Type of bands, lacing, careful highlighting of initials and leaf borders are the most obvious elements that point to Schaffer also in other instances and thus provide additional information on his clientele. Schaffer's work can be found on books printed up to the third quarter of the seventeenth century.

It is not possible to identify the text on some fragments due to their dimensions, while others provide a sufficient amount of consecutive words, enabling us to determine their contents. The re-support of spines on musical scores and literary prints serve as proof that the Homiliary and the manuscript with Interpretations of the Song of Songs by Bernard of Clairvaux were also produced in the Cistercian monastery in Stična. Along with the script, which is typical of the copyist alongside Gregory Master, the fragments include parts of illuminated initials produced by the best illuminators of the group, Bernard and Engilbert. In this particular instance the bookbinder cannot be named, however, we can state that these bindings into fragments of the Stična Homiliary were produced between 1756 and 1765; a view of several types of bindings produced by this master is of great value as well.

Waste parchments include Carolingian manuscripts, however, in terms of craftsmanship, each of the five selected bookbinding products is different, all fragments are a part of bindings on printed books, which were acquired from antiquarian dealers abroad. The simplest form of binding is binding in a single folio without support, which gives the distinct impression of its temporary nature. A version of such binding — no support but with the fragment folded over a

paper flyleaf — can be found on a book on Italian grammar, which includes a preserved dedicatory letter to Prince Katzianer and which due to the use of papers of different quality serves as a proof of the printing practice. A surprising find among Carolingian fragments are cuttings of the great Bible, which can owing to identical codicological elements and style of illumination be brought into connection with the Second Bible of Charles the Bald and thus with the scriptorium in the Benedictine monastery Saint-Amand between 871 and 877. At the same time, this is a prime example of a temporary booktrade binding, whose sole intention was to hold together printed quires.

The article also showcases four bindings with external stitches (long and chain stitches) with front and back covers made of documents, manuscripts, Hebrew scroll, and bookbinding parchment. These are instances of mediaeval manuscript bindings and not modern printed books. The type of binding discussed in this subchapter, which continues the ancient tradition in the most direct manner, was extremely widespread in the Middle Ages. Based on glosses and some historical data, we can assume that two of the selected manuscripts were bound in these parts between 1380 and 1415, thereby belonging to the oldest bookbinding products, which in all likelihood originate from Celje and Kranj.

The article could not avoid pointing to several details in the bookbinding process since structural elements per se are a document of the period, the region and, last but not least, of the craftsman. The forgotten and overlooked details include manuscript fragments adhered to leather straps or to parchment sowing strips; experience taught them that gluing two materials together produces stable structural elements of good quality and that leather does not stretch or roll up. Such narrow strips do not enable us to read or identify the texts from mediaeval manuscripts, however, they do show a manifold use of parchment and an extremely economical attitude towards any leftover material.